

**РАЗНА ПИТАЊА НАЈБЛАГОРОДНИЈЕГ
КРАЉА СРБИЈЕ ГОСПОДИНА СТЕФАНА ДУКЕ
И НА ОВА ОДГОВОРИ ИСТОГ АРХИЕПИСКОПА
ЦЕЛЕ БУГАРСКЕ ДИМИТРИЈА ХОМАТИЈАНА**

Ἐρωτήσεις τοῦ πανευγενεστάτου ῥηγὸς Σερβίας κυροῦ¹
 Στεφάνου τοῦ Δούκα διάφοροι καὶ πρὸς αὐτὰς ἀποκρίσεις
 τοῦ αὐτοῦ ἀρχιεπισκόπου πάσης Βουλγαρίας κυροῦ²
 Δημητρίου τοῦ Χωματιανοῦ

Καὶ ἐξ ἄλλων μὲν πολλῶν πανευγενεστατέ μοι ῥῆς ἀπάσης Σερβίας καὶ Διοκλείας ἐπέγνωνεν τὸ τῆς σῆς συνέσεως μεγαλοπρεπές τε καὶ ἀνηγμένον πρὸς τὴν εὐσέβειαν· ἀκριβέστερον δὲ τοῦτο νῦν κατελάβομεν δεξάμενοι τὸ γραμματεῖον τῶν σῶν ἐρωτήσεων, ὃ σαφῶς ἐδήλωσε τὴν σὴν διάπυρον πρὸς τὰ θεῖα διάθεσιν· καὶ χαίρομεν διὰ τοῦτο ὅτι ἐκ προγόνων ἔχων τὸ εὐσεβὲς καὶ φιλόθεον τοσοῦτον αὖξεις τοῦτο καὶ μεγαλύνεις, ὅσους καὶ τοὺς σοὺς πατέρας μακαριστοὺς δεικνύειν, ὡς τῆς ἐκείνων εὐσεβείας διὰ τοῦ σπέρματος αὐτῶν χεομένης καὶ ὁδεούσης, καὶ σεαυτὸν εἰς τὸν ἴσον ἄγειν μακαρισμὸν ὡς μήτε τὴν ἐκείνων γονὴν καταισχύναντα καὶ πρὸς τὴν ἴσῃν δραμόντα τῆς ἀρετῆς εὐδοκίμησιν. Σὺ μὲν οὖν οὕτως ἀπολαύεις τῆς τε τῶν προγόνων κατ’³ εὐσέβειαν δόξης τε καὶ λαμπρότητος καὶ τῆς ὀρθοδόξου καὶ φιλοθέου προθέσεως, πρὸς ἣν ὀλοσχερῶς ἀπευθύνεις τὰ κατὰ σέ. Ἡμεῖς δὲ τοῦ Θεοῦ διδοῦντος⁴ ἡμῖν λόγον ἐν ἀνοίξει τοῦ στόματος καὶ τὴν ἡμετέραν διάνοιαν συνετίζοντος τὰς σὰς ἐρωτήσεις προθέμενοι, πρὸς ἐκάστην αὐτῶν δώσομέν σοι ἀπόκρισιν ταῖς τῶν ἁγίων πατέρων ἡμῶν διδασκαλίαις καὶ τῷ ἐγγραφῷ καὶ ἀγράφῳ ἔθει τῆς ἐκκλησίας συνάδουσας· πλὴν οὐ κατὰ τὴν ἐν ἡμῖν λόγου τέχνην, ἀλλὰ κατὰ τὴν χυδαῖαν καὶ ἀφελῆ καὶ πεζὴν ὁμιλίαν, ἵν’ ἐντεῦθεν εὐγνώστα γένωνται τὰ γραφέντα· οὐδὲ γὰρ δύναται ἡ ἄτεχνος γνῶσις, καὶ μάλιστα ἡ βουλγαρική, δέχεσθαι ἑρμηνείαν ἢ ὁμιλίαν ὁρμωμένη ἀπὸ τῆς λογικῆς τέχνης. Ὁ τῶν γνώσεων δὲ θεὸς δώῃ τῇ σῇ ὑψηλότητι γνῶσιν καὶ σύνεσιν, ᾧ ἐπιζητεῖς εἰς σωτηρίαν τῆς σῆς ψυχῆς καὶ κληρονομίαν τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν· διὰ πλείονα μέντοι σαφένειαν τὴν μὲν τῆς ἐρωτήσεως προσηγορίαν τοῦ σοῦ λόγου προτάξομεν, τῇ δὲ γε τῆς ἀποκρίσεως τοῦ ἡμετέρου ἀντιφωνήματος. Ἀρκτέον οὖν ὧδε πως·

Ἐ ρ ὡ τ η σ ι ζ. Λέγουσι τινὲς ὡς ἐν μόνῳ τῷ σαββάτῳ καὶ τῇ κυριακῇ ἐνδέχεται τὰ βρέφη βαπτίζεσθαι ἐν ἄλλῃ δε ἡμέρᾳ οὐχί· καλῶς λέγουσιν ἢ οὐ;

ῥπδ’. Ἀ π ό κ ρ ι σ ι ζ, Πᾶσι μὲν τοῖς κατὰ βίον πράγμασι καιρὸς ἀπεκληρώθη ὁ πρόσφορος. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ πάνσοφος Σολομὼν ἔλεγε· τοῖς πᾶσιν ὁ

¹ κυρίου L.

² κυρίου L.

³ καὶ L., вероватно штампарска грешка.

⁴ διδόντος P.

Разна питања најблагороднијег краља Србије господина
Стефана Дуке и на ова одговори истог архиепископа целе
Бугарске¹ Димитрија Хоматијана

И по многим другим стварима, најблагороднији ми краљу целе Србије и Дукље,² познали смо твој велелепни и узвишени смисао за побожност, а још тачније смо то сада увидели примивши писмо са твојим питањима, које је јасно обелоданило твоје пламено расположење према оном што је божанско. И радујемо се томе, што, имајући од предака побожност и богољубивост, толико то умножаваш и увеличаваш да покажеш и твојим блаженим оцима да тим, што њихова побожност кроз њихова потомка тече и иде, и сам гредеш к истом блаженству, да ниси осрамотио ни њихов пород и да си на путу да постигнеш једнаку славу у добродетељи. Ти дакле тако уживаш по побожности славу и сјај својих предака те православни и богољубиви смер према ком потпуно управљаш све своје силе. Ми пак, којима Бог даје реч, кад уста отварамо, и који познаје наше мисли ставивши напред твоја питања, на свако ћемо дати одговор у сагласности с учењем наших св. отаца те писаним и неписаним обичајем³ али не у уметничком стилу нашег језика, него обичним, простим и прозаичним говором, да би на тај начин било разумљиво оно што је написано, јер је немогуће да необрађени језик, а особито бугарски,⁴ лишен логичке вештине, схвати тумач-

¹ Цар Василије II у првој привилегији, дарованој Охридској архиепископији, назива Јована ἀρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας; ср. H. Gelzer, *Der Patriarchat von Aethiopia*, Leipzig 1902 стр. 17. Потпуна титула охридског архиепископа од средине 12 в. гласи ἀρχιεπίσκοπος τῆς Ἡρώτης Ἰουστινιανῆς καὶ πάσης Βουλγαρίας. Фикција о идентитету Охридске архиепископије и епископије Iustiniana Prima јавља се први пут у титулатури ае. Јована Комнина (1143–1157), сина севастократора Исака, нећака цара Алексија; ср. Gelzer, *op. cit.* стр. 8–9.

² О титулатури краља Стефана Радослава в. Јиречек–Радонић, *Историја Срба* II стр. 2 и нарочито Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици* II Институтација Глас СКАН XLII др. разр. 54 (1913) 144.

³ О обичају као извору црквеног права ср. Н. Милаш, *Правила прав. цркве*. Н. Сад, 1895, стр. 302, 370 и 570; исти, *Прав. црквено право*. 2 изд., Мостар 1902 стр. 49–53.

⁴ Израз бугарско (βουλγαρική) служи овде за означавање језика балканских Словена уопште. Први пут исти израз у овом значењу употребљен је код визант. војног писца Кекавмена у 11 в.; ср. Cecaumeni Strategicon edd. B. Wassiliewsky et W. Jernst dt. Petropoli 1897 стр. 3; ὁ γὰρ πλούσιος Θεός ἐστὶν τοῦ πτωχοῦ διὰ τὸ εὐεργετεῖν αὐτόν ὅθεν καὶ οἱ Βούλγαροι τὸν πλούσιον βογάτον λέγουσιν, ὅπερ δηλοῖ θεὸς δῆ.

χρόνος καὶ καιρὸς τῷ παντὶ πράγματι. Καὶ γὰρ καιρὸς ἐστὶ τοῦ ἀροτριᾶσαι καὶ ποιῆσαι νεώματα, καιρὸς ἐστὶ τοῦ σπεῖραι, καιρὸς ἐστὶ τοῦ θερίσαι, καιρὸς ἐστὶ τοῦ συγκομίσαι τοὺς καρποὺς τῶν ἀμπέλων, καιρὸς ἐστὶ τοῦ φαγεῖν, καιρὸς ἐστὶ τοῦ ὑπνῶσαι, καιρὸς ἐστὶ τοῦ πλεῦσαι, καιρὸς ἐστὶ τοῦ ἐκστρατεῦσαι καὶ τοῖς ἐχθροῖς ἀντιτάξασθαι, καὶ ἀπλῶς εἰπεῖν καιροῦ χωρὶς οὐδαμῶς γίνεται τινὸς πράγματος ἐπιχείρησις. Μόνον δὲ τῶν ἀπάντων τὸ βάπτισμα οὐκ ἔχει καιρὸν ὁρισμένον αὐτῷ καὶ ἀποκεκληρωμένον διὰ τὴν συνοῦσαν τῷ ἀνθρώπῳ θνητότητα καὶ τὴν ἀθρόαν καὶ ἄωρον τοῦ θανάτου ἐπιδρομὴν· ἵνα μὴ οὖν, ἐξαίφνης τοῦ θανάτου ἐπελθόντος, ἀφώτιστοι μείνωσιν οἱ ἐφίεμενοι τοῦ βαπτίσματος, διὰ τοῦτο πάντα καιρὸν καὶ πᾶσαν ὥραν καὶ ἐν νυκτὶ καὶ ἐν ἡμέρᾳ οἱ θεῖοι πατέρες ἡμῶν ἀνῆκαν τῇ τελετῇ τοῦ βαπτίσματος. Χρὴ οὖν μὴ καιρὸν ὀροθεῖσθαι ἢ ἡμέραν ἐπίσημον ἀλλ' ἐν παντὶ, ὡς εἵπομεν, καιρῷ πάσῃ ὥρᾳ τὸ βάπτισμα γίνεσθαι· τοῦτο γὰρ καὶ ὁ τῆς ἐκκλησίας θεσμὸς βούλεται καὶ διάφοροι τῶν ἁγίων πατέρων λόγοι τρανῶς γνωματεύουσιν.

Ἐ ρ ὦ τ η σ ι ς. Ἐνδέχεται καὶ δι' ἑνὸς ἄρτου ἡγουν προσφορᾶς γίνεσθαι προσκομιδὴν ἢ οὐ;

ρπε'. Ἀ π ὁ κ ρ ι σ ι ς. Τό ἄγραφον τῆς ἐκκλησίας ἔθος νόμον ἡγεῖται ἢ τῶν χριστιανῶν πολιτεία· ἐπεὶ γοῦν ἐξ ἀγράφου παραδόσεως ἔχομεν διὰ τριῶν ἄρτων τὸ ἔλαττον τὴν θεῖαν ἱερουργίαν ποιεῖν ἀνάγκη ἔχομεν φυλάττειν τὴν τοιαύτην παράδοσιν. Εἰ δέ ποτε ἴσως ἐπέλθῃ ἀνάγκη τίς ἀπαραίτητος ἱερουργίαν γενέσθαι ἢ δεσποτικῆς μεγάλης ἐορτῆς ἐπιστάσης ἢ τινὸς ἀνθρώπου τά ἔσχατα πνέοντος καὶ δεομένου τῶν ἁγιασμάτων κοινωνίας, συμβῇ δὲ μὴ εὐρεθῆναι τρεῖς ἄρτους, τότε διὰ τὸ ἀναγκαῖον τοῦ πράγματος καὶ μετὰ δύο ἄρτων ἱερουργία γενήσεται· εὐρίσκομεν γὰρ καὶ τοὺς ἁγίους πατέρας ἡμῶν ἐν καιροῖς δυσχερείας τὴν ἀκρίβειαν παραιτουμένους, ὥστε μὴ ὀλόκληρον ἀπολέσαι τὸ λυσιτελές. Δεῖ οὖν ἐκ παντὸς τρόπου τηρεῖν τὴν ἀκρίβειαν, ὅταν μὴ παρῇ ἢ δυσχέρεια· δεῖ δὲ καὶ τῇ δυσχερείᾳ χώραν δίδοναι, ὅταν ἐκ τῆς ἀκριβείας ζημιωθῇ τὸ πᾶν κινδυνεύον· ὅθεν διὰ δύο μὲν ἄρτων ἢ ἱερουργία γενήσεται δι' ἀνάγκην, δι' ἑνὸς δὲ οὐδαμῶς.

Ἐ ρ ὦ τ η σ ι ς. Ἐὰν παρέλθῃ ἡ τρίτη ὥρα γενήσεται λειτουργία τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου ἢ οὐ;

ρψ'. Ἀ π ὁ κ ρ ι σ ι ς. Καὶ τοῦτο ἐξ ἀγράφου ἔθους ἐστὶν ἐκκλησιαστικὸν κατὰ τὴν τρίτην ὥραν τῆς ἡμέρας ἄρχεσθαι τὴν ἱερουργίαν τῶν θείων μυστηρίων γίνεσθαι· ἐνδέχεται οὖν τὸν τυχεῖν ἐφίεμενον τοῦ ἐκεῖθεν ἁγιασμοῦ μὴ ῥαθυμεῖν, ἀλλὰ προπαρασκευάζεσθαι εἰς τοῦτο καὶ σπουδὴν ἔχειν καὶ φροντίδα, ὥστε μῆτε τὴν νενομισμένην ὥραν παραδραμεῖν μῆτε ἐλλιπῆ⁵ τυγχάνειν τῶν προσφερομένων ἄρτων τὸν τετυπωμένον ἀριθμόν· οὐδὲ γὰρ ἐκ τῆς ἡμετέρας ῥαθυμίας χρὴ καινοτομεῖσθαι τὸ ἔθος τῆς ἐκκλησίας.

⁵ ἔλλοιπῃ Ρ.

чење или говор који потиче из логичке вештине. А Бог знања нека подари твом височанству знање и схватање онога, за чим тежиш ради спасења своје душе и наслеђа царства небеског. Веће јасноће ради ставићемо назив питања твога писма испред наслова одговора нашег отписа. А ваља овако почети:

Пишање. Неки тврде да деца могу бити крштавана само суботом и недељом, а у друге дане не. Је ли тврдња тачна или није?

184. *Одговор.* Свим стварима у животу опредељено је време. Због тога је рекао премудри Соломон; „Све има [своје] време и свему је време [одређено]“.⁵ Постоји, наиме, време за орање и обрађивање земље, време за сетву, време за жетву, време за бербу виноградског рода, постоји време за обед, време за спавање, време за пловидбу, време за ратовање и давање отпора непријатељу, и просто речено, без времена не предузима се уопште никаква ствар. Али од свега једино крштење нема одређено и опредељено време због својствене човеку смртности те изненадног и невременог наступања смрти. Да не би дакле у случају изненадне смрти остали некрштени они које теже за крштењем наши божанствени оци због тога су, имајући обзира, оставили свако доба и сваки час, и ноћу и дању, за обављање крштења. Не треба дакле одређивати тачно време или нарочити дан, него нека се у свако доба, као што рекосмо, у сваки час врши крштење, јер то захтева и црквени закон а то јасно наређују и разни списи св. отаца.⁶

Пишање. Може ли се на једном хлебу, тј. просфори свршавати проскомидија или не?⁷

185. *Одговор.* Неписани обичај цркве хришћанско устројство сматра за закон. Пошто имамо писано предање да се божанска литургија врши најмање на три хлеба, морамо се таквог предања држати. Али ако кадкад наступи каква неизбежна потреба да се одржи служба, било приликом великог Господњег празника било када који човек при издишању зажели да буде освећен причешћу, а догоди се да се не нађу три хлеба, тада се по нужди ствари може литургија и на два хлеба обавити. Јер налазимо да и наши св. оци у тешким ситуацијама одступају од тачности да не би сасвим пропало оно што је корисно. Треба, дакле на сваки начин упражњавати тачност, кад год нема незгодне ситуације, а треба имати обзира и према тешкој ситуацији, када постоји опасност да због тачности претрпи штету општа ствар. Због тога моћи ће се литургија обављати и на два хлеба, али на једном никако.

⁵ Еклиз. 3, 1.

⁶ Theo hyl. AE. Achr. Com. in Luc. c. 10 Migne, Pg 123 col. 249 тврди да је опште прихваћено у црквеној пракси да се крштење, без обзира на одређене дане, обавља свагда кадгод се покаже потреба. Ср. и Sym. Thess. Migne Pg 155 col. 866.

⁷ Ср. Л. Мирковић, Прав. литургика II, Ср. Карловци 1920, стр. 43 и тамо наведену литературу.

Ἐρ ὠ τ η σ ι ς. Κατὰ τὴν παραμονὴν τῶν φώτων ἐνδέχεται μετὰ τὸ βάπτισμα κρέας ἐσθίειν ἢ οὐ;

ρπζ'. Ἀ π ό κ ρ ι σ ι ς. Ἡ νηστεία ἐπενοήθη τοῖς ὀρθοδόξοις οὐχ ἵνα τούτοις γαστριμαργίας ἀφορμὴ γένηται, ἀλλὰ ψυχικῆς σωτηρίας ὑπόθεσις· ἔνθα οὖν νηστεία, ἐκεῖ πάσης ἡδονῆς καὶ τρυφῆς ἐποχὴ· Ἐπεὶ γοῦν ἡ τῆς ἐκκλησίας παράδοσις καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς παραμονῆς τῶν μεγάλων δεσποτικῶν ἑορτῶν τῆς τοῦ Χριστοῦ γεννήσεως καὶ τῶν φώτων νηστείαν τοῖς χριστιανοῖς νομοθετεῖ, ὥσπερ καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς μεγάλης τεσσαρακοστῆς, πῶς ἔσται τὴν τοιαύτην νηστείαν συμπαραμῖξαι ἢ κρεωφαγίᾳ ἢ ἰχθυοφαγίᾳ; οὐ μόνον γὰρ ἀλόγιστον τοῦτο, ἀλλὰ καὶ ἔξω παντάπασι τοῦ τῶν νηστειῶν ἱερωτάτου θεσμοῦ· νηστείας τοίνυν παρούσης ἀργεὶ παντελῶς καὶ τῶν κρεῶν καὶ τῶν ἰχθύων κατάληψις. Διὰ τοῦτο οὐδὲ μετὰ τὸ φῶτισμα χρὴ κρεωφαγεῖν ἢ ἰχθυοφαγεῖν, συντηρεῖν δὲ τὸ τῆς νηστείας ὅσιον ἀμιγές καὶ ἀθόλυτον. Εὐρίσκομεν γὰρ καὶ προσφώνησιν τοῦ Ἀλεξανδρείας ἀρχιεπισκόπου Θεοφίλου τῶν θεοφανίων ἐπιστάντων ἐν κυριακῇ, ἧτις δὲ προσφώνησις τοῖς τῶν ἁγίων πατέρων κανόσι συντέτακται· καὶ ἐκ ταύτης μανθάνομεν ὅτι ἀπαραίτητός ἐστιν ἡ τοιαύτη νηστεία. Καὶ ἐν αὐτῇ γάρ τῇ κυριακῇ τό σεβάσιμον αὐτῆς συντηρεῖται καὶ διὰ τὴν κυριακὴν μὲν ὡς ἀναστάσιμον καὶ αἰτίαν ἡμῖν πανηγύρεως διακόπτεται ἢ μέχρι τῆς ἐννάτης ὥρας ἀποχὴ τῆς βρώσεως· ἡ ἐννάτη γὰρ τῆς νηστείας ὄριον. Διὰ δὲ τὸ εἶναι νήστιμον τὴν τῶν φώτων παραμονὴν κατὰ τὴν ὥραν τοῦ ἀρίστου ἡγουν τοῦ γεύματος ἁγῶν τινῶν μόνον μεταλαμβάνομεν ἡγουν φοινίκων καὶ ἰσχάδων καὶ τοιοῦτων ἐτέρων. Ἡ τοιαύτη δὲ προσφώνησις ἐν μέρει ταῦτα διαλαμβάνει ῥητῶς· Ἐπεὶ γοῦν συνέβη τὴν τῶν ἁγίων θεοφανίων νήστιμον ἡμέραν εἶναι, ταύτην οἰκονομήσομεν, καὶ πρὸς ἑκάτερα ἐπιστιμόνως χωρήσομεν, ἵνα μεταλαμβάνοντες ὀλίγων φοινίκων ἐκκλίνωμεν ὅμα καὶ τὰς αἱρέσεις τὰς μὴ τιμώσας τὴν ἀναστάσιμον τὴν τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡμέραν καὶ τὸ ὀφειλόμενον τῇ νηστίμῳ ἡμέρᾳ ἀποδῶμεν περιμένοντες τὴν ἐσπερινὴν σύναξιν συναχθῶμεν τοίνυν ἀπὸ ὥρας ἐννάτης ἐνταῦθα. Εἰ τοίνυν καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἀναστασίμῳ ἡμέρᾳ συντηρεῖται μετὰ οἰκονομίας ἡ ὀφειλομένη τῇ παραμονῇ τῶν φώτων νηστεία καὶ μνήμη τῆς ἐννάτης ὥρας καὶ ἐν ταύτῃ γίνεται, πάντῃ καὶ παντῶς ἀνένδεκ τὸν ἐστὶ κρέας ἢ ἰχθύας κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν μετὰ τὸ βάπτισμα τὴν τῶν ὀρθοδόξων τράπεζαν δέξασθαι.

Ἐρ ὠ τ η σ ι ς. Τὸν ἀκολουθοῦντα τῷ ῥηγί ἱερέα ποῖον ἐνδέχεται ἀναφέρειν ἀρχιερέα, τὸν χειροτονήσαντα αὐτόν ἢ τὸν ἐγχώριον, οὐ τὴν ἐνορίαν πολλάκις συμβαίνει τὸν ῥήγα διέρχεσθαι;

ρπη'. Ἀ π ό κ ρ ι σ ι ς. Ἐκαστος τῶν ἀρχιερέων ἐν τῇ ἀπὸ κληρωθείᾳ αὐτῷ⁶ ἐνορίᾳ τὸ οἰκεῖον ἔχει προνόμιον ἀκολόβωτον· ἐπεὶ γοῦν οὐδὲ ἀρχιερεὺς τις εἰς ἐνορίᾳ ἐτέρου ἀρχιερέως δύναται ἱεουργῆσαι, ἢ ἄλλο τι διαπράξασθαι ἀρχιερα-

⁶ У рукопису у речи аутѡ слова аѹ потичу од позније руке, која је ишчезла или веома изгледела слова поново повукла.

Пишање. Може ли се литургија св. Јована Златоустог држати када прође трећи час или не?

186. *Одговор.* И ово је по неписаном црквеном обичају да служба св. тајни почиње у трећи час.⁸ Онај дакле, који тежи да одатле постигне освећење, не сме бити небрижљив него нека се напред спрема за то, и да има ревност и бригу, да не прође ни одређени час нити да недостаје прописани број хлебова за принос, јер не треба због небрижљивости заводити новости у обичају цркве.

Пишање. Сме ли се у навечерје Богојављења после крштења⁹ јести месо или не?

187. *Одговор.* Пост је прописан православнима не да им постане повод за облапорност, него да буде основа спасења душе. Где је, дакле пост, ту је уздржавање од сваког весеља и гозбе. Кад дакле предање цркве и у навечерја великих Господњих празника Христово Рођења и Богојављења наређује хришћанима пост, како би се могао такав пост помешати са једењем меса или рибе? Јер то је не само неразумно него и сасвим против најсветијег прописа о посту. Кад је дакле какав пост не може се никако трошити ни месо ни риба. Због тог ни после просвећења не треба јести месо ни рибу, него држати светињу поста непомешано и непомућено. Имамо, наиме, проповед александријског архиепископа Теофила кад Богојављење падне у недељу, која се беседа ставља у исти ред са канонима св. отаца.¹⁰ И из ове сазнајемо да је неопходан тај пост, јер се његово поштовање одржава и у саму недељу. А и због недеље, као васкрсног дана и узрока нашег празновања, прекида се уздржавање од јела тек деветог часа, јер је девети час граница посту [тј. тада престаје пост].¹¹ А како се у навечерје Богојављења има постити, то у време ручка, тј. оброка само нешто чисто [тј. храну која не ствара подлогу за грешење] једемо, као урме, смокве, и друго слично. А та беседа у [овој] ствари и ово садржи изрично: „Када се догоди да св. Богојављење падне у постан дан, постараћемо се да једном и другом правцу разумно дамо места, да залажући се малом количином урме, у исто време избегнемо јереси које не поштују васкрсни дан Господа Исуса Христа¹² и одајемо дужно поштовање посном дану, чекајући вечерњу службу да се по том од деветог часа скупимо овде. Ако се дакле и у сам тај васкрсни дан брижљиво одржава дужни пост, прописан за навечерје Богојављења, и у исти бива и успомена деветог часа,

⁸ Л. Мирковић, *op. cit.* стр. 44.

⁹ Израз τὸ φῶτα и мало ниже израз τὸ φῶτισμα односи се свакако на чин водосвећења, који се обавља у храму на крстовданском богослужењу уочи Богојављења.

¹⁰ Theophil. AE. Alex. can. 1.

¹¹ Cf. F. Cabrol s. v. jeune, Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie VII col. 2485.

¹² Cann. 66 apost., 18 Gangr., 55 Trull.

τικὸν χωρὶς ἐπιτροπῆς καὶ γνώμης τοῦ ἐγγχωρίου ἀρχιερέως πολλῶ πλέον ἱερεὺς οὐ δύναται τὸν χειροτονήσαντα αὐτόν ἀναφέρειν εἰς ἄλλου ἐξουσίαν ἀρχιερέως. Ἐνδέχεται οὖν τὸν ἀκολουθοῦντα τῷ ῥηγὶ ἱερέα τὸν ἐντόπιον ἐξ' ἀνάγκης ἀναφέρειν ἀρχιερέα ὡς ἂν ἡ ἱερατικὴ εὐταξία τε καὶ κατάστασις μένη ἀσύγχυτος.

Ἐ ρ ὡ τ η σ ι ς. Εἰς τὴν ἑναρξιν τοῦ ὄρθρου καὶ τοῦ ἐσπερινοῦ ἐνδέχεται τὸν ἱερέα προλέγειν τό, Εὐλόγησον, δέσποτα', εἴτα τό, Εὐλογητὸς ὁ Θεός' ἐπιλέγειν ἢ ἄρχεσθαι ἀπὸ μόνου τοῦ, Εὐλογητὸς ὁ Θεός'.

ρπθ'. Ἀ π ὁ κ ρ ι σ ι ς. Καὶ τοῦτο ἐξ ἀγράφου παραδόσεως τῇ ἐκκλησίᾳ νενομισμένον ἐστίν· εἰς γὰρ τὴν ἀκολουθίαν τοῦ τε ὄρθρου καὶ τῆς λειτουργίας καὶ τοῦ ἐσπερινοῦ τὸν ἀρχιδιάκονον ἢ τὸν δευτερεύοντα τῶν διακόνων ἢ ἀντ' αὐτῶν ἕτερον διάκονον ἐν τῇ ἐναρξὶ προαναφωνεῖν πρὸς τὸν ἱερέα τό, Εὐλόγησον δέσποτα', ἐκεῖνον δὲ ἐπιλέγειν το, Εὐλογητὸς ὁ Θεός' ἢ τό, Εὐλογημένη ἡ βασιλεία'· εἰς δὲ τὴν ἀκολουθίαν τῶν παννυχίδων τὸν δομέστικον τῶν ἀναγνωστῶν τὴν τοιαύτην ποιεῖν προαναφώνησιν· ὥσπερ πάλιν εἰς τὴν ἀκολουθίαν τῶν ἁγίων παθῶν τὸν δευτερεύοντα τῶν ἱερέων τοῦτο αὐτὸ ποιεῖν. Ἀλλ' ἡ μὲν ἀκρίβεια τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως τοιαύτη ἐστίν, ἥτις καὶ ὀφείλει ἐξ ἀνάγκης φυλάττεσθαι εἰς τε τὰς ἐπίσκοπας καὶ τὰς μητροπόλεις καὶ εἰς τὰς βασιλικὰς αὐλὰς καὶ ἀρχοντικάς· δυνατόν γὰρ ἐν ταύταις εἶναι πληθυσμὸν ἱερέων καὶ διακόνων καὶ ἀναγνωστῶν· ὅτι δὲ συμβαίνει μὴ εἶναι εἰς παροικίας διακειμένους εἰς ἐσχατίας τινὰς καὶ τόπους ἐρημικοὺς διὰ τοῦτο συγκεχώρηται καὶ χωρὶς διακόνων τοὺς ἐρέας τὰ τῆς ἱερατείας ἐπιτελεῖν πληροῦντας καὶ τὴν διακονίαν τῶν διακόνων καὶ τὰ τούτων ἀναφωνήματα. Τὸ γὰρ, Εὐλόγησον δέσποτα' καὶ ἡ συναπτὴ καὶ ἡ ἐκτενὴς καὶ πᾶσαι αἱ αἰτήσεις δι' ὅλης τῆς ἱερᾶς λειτουργίας καὶ ἡ τοῦ εὐαγγελίου ἀνάγνωσις καὶ ἡ τῶν ἁγίων δώρων μεταβίβασις τῶν διακόνων ἐστίν, ἀλλ' ἡ τούτων ἐρημία ποιεῖ τὸν ἱερέα καὶ τὴν διακονίαν αὐτῶν ἐκπληροῦν· ὥσπερ καὶ τὰ ἄλλα τῶν διακόνων ἐκπληροῖ ὁ ἱερεὺς καὶ ἐκφωνεῖ, οὕτως ὀφείλει καὶ τό, Εὐλόγησον δεσποτα' προλέγειν εἰς τὴν ἑναρξιν τοῦ τε⁷ ὄρθρου καὶ τῶν λοιπῶν ἱερῶν ὑμνωδίων τε καὶ τελετῶν, ὅταν δηλονότι ἐρημία διακόνων ἐστίν.

Ἐ ρ ὡ τ η σ ι ς. Πόθεν παρελάβομεν οἱ χριστιανοὶ ἐπαίρειν παναγίαν ἅφ' οὗ φάγομεν καὶ εἰ ἐνδέχεται ὅταν μὴ παρῇ ἄρτος ἐνζυμος ἐπ' ἁζύμων τὴν τοιαύτην παναγίαν ποιεῖν;

ρ4'. Ἀ π ὁ κ ρ ι σ ι ς. Ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος καὶ Θεός, ὁπότε⁸ περιεπάτει σωματικῶς ἐν τῷ κόσμῳ, κατὰ τὴν ὥραν ἣν ἐμελλεν φαγεῖν ὡς ἄνθρωπος μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, πρὸ τοῦ ἄρξασθαι τοῦ φαγεῖν, εὐχαριστίαν ἐποίει πρὸς τὸν Θεὸν καὶ εὐλογίαν εἰς τὸ προκείμενον ψωμίον, καὶ ἅφ' οὗ ἔφαγε,

⁷ τε испустио Р.

⁸ ὁπότε τὴν τοιαύτην L; овако је било написано првобитно и у рукопису, али је иста рука већ те речи као плеоназам избрисала.

никако се не може дозволити да месо и риба у тај дан после крштења долазе на трапезу православних.

Пишање. Свештеник, који прати краља, ког архијереја треба да спомиње, да ли онога који га је рукоположио, или меснога кроз чију област краљ често пролази?

188. *Одговор.* Сваки архијереј има у додељеној му области своје првенство неумањено. Када, дакле ниједан архијереј не може у области другог архијереја нити да служи нити да врши другу какву архијерејску функцију без овлашћења и саизволе месног архијереја,¹³ утолико мање може свештеник да у области другог архијереја спомиње архијереја који га је рукоположио. Свештеник, када се налази у пратњи краља, обавезан је да спомиње месног архијереја, како би јерархијски поредак и устројство остали непоремећени.

Пишање. Да ли у почетку јутрења и вечерња треба свештеник претходно да изговори „Благослови владико“, па после да каже „Благословен Бог“ или да почне само са „Благословен Бог“.

189. *Одговор.* И ово је утврђено неписаним црквеним предањем. Јер у последовању јутарње службе или вечерње има архиђакон или други по реду ђакон, или уместо ових други који ђакон, у почетку да узгласи ка свештенику „Благослови владико“, а овај да одврати „Благословен Бог“ или „Благословено царство“. У последовању пак бденија има тај узглас да учини доместик чатаца;¹⁴ тако опет у последовању св. страсти има то да чини други по реду свештеник. Таква је пак [ригорузна] тачност црквеног предања, која треба и обавезно да се одржава, и то у епископијама и митрополијама, као и у царским и великашким дворима, јер у овим може постојати велик број свештеника и ђакона и чатаца. Али како се дешава да нема ђакона у парохијама налазећим се у неким крајње удаљеним и усамљеним местима, дозвољава се због тога да свештеници и без ђакона врше свештеност испуњујући и службу ђакона и њихове узгласе. Јер „Благослови владико“ и синапта и јектенија и сва молебства за све време св. литургије, те читање еванђеља и преношење св. дарова спада у ђаконску дужност. Али у недостатку ових, чини то свештеник вршећи њихову дужност. Као што, дакле и све остале ђаконске дужности врши свештеник и узглашује, тако треба и да напред каже „Благослови владико“ у почетку и јутрења и осталих светих појања и служби, када, наравно, нема ђакона.¹⁵

¹³ Cann. 35 apost. 15 Nic. I, 2 Cp. I, 8. Eph., 5. Chalc., 17 Trull, 13 Anc. 13 et 22 Antioch., 3 et 15 Sard., 48 et 54 Carth. Cp. о овом подробније Müller, Kanon 2 und 6 von Kpel 381 und 382 у Jülicher – Festgabe, Tübingen 1927, 13.

¹⁴ *δομέστικός τῶν ἀναγῶστων* = *πριцикһрос τῶν ἀναγῶστων*, који се налази у 8. пентади функционара Велике Цркве; ср. Codinus, *De officialibus palatii Croiitani et de officio magnae ecclesiae* ed. Bon. p. 6.

¹⁵ По садашњој пракси, презвитер када без ђакона служи, не почиње богослужења са „Благослови владико“, него одмах са „Благословен Бог наш“ и „Благословено царство“.

πάλιν εὐχαριστίαν ἐποίει· καὶ ἔνι τούτῳ γινώριμον εἰς πολλοὺς τόπους τοῦ ἁγίου
 εὐαγγελίου, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς τῶν ἁγίων ἀποστόλων γραφάς. Γράφουσι γὰρ οἱ δύο
 εὐαγγελισταὶ ὁ Ματθαῖος καὶ ὁ Μάρκος τὰ περὶ τοῦ ὑστέρου δείπνου τοῦ Χριστοῦ
 οὕτως, Καὶ ἐσθιόντων αὐτῶν λαβὼν ὁ Ἰησοῦς ἄρτον καὶ εὐλογήσας ἔκλασε καὶ
 ἔδωκεν αὐτοῖς καὶ εἶπε· Λάβετε φάγετε· τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου· καὶ λαβὼν
 ποτῆριον εὐχαριστήσας ἔδωκεν αὐτοῖς εἰπών,⁹ Πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες· τοῦτό ἐστιν
 τὸ αἷμα μου. Εἰθ', οὕτως λέγουσι, καὶ ὑμνήσαντες ἐξῆλθον εἰς τὸ ὄρος τῶν
 Ἑλαιῶν. Ἀπὸ τούτων γοῦν παρέλαβον οἱ χριστιανοὶ καὶ πρὶν ἄρξωνται τρώγειν καὶ
 ἀφ' οὗ φάγοσιν¹⁰ ἵνα ποιῶσιν εὐχαριστίαν εἰς τὸν Θεόν. Ὡς περ δὲ καὶ τὰ ἄλλα,
 ὅσα παρελάβομεν ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ, ἠῤῥησαν οἱ ἅγιοι πατέρες καὶ ἐπλάτυναν, ἀφ'
 οὗτοῦ ἠπλώθη ἡ πίστις τῶν χριστιανῶν εἰς τὸν κόσμον ἥγουν τὸ ἅγιον βάπτισμα, καὶ
 τὴν τοῦ ὀρθρου καὶ τῆς λειτουργίας καὶ τοῦ ἐσπερινοῦ ἀκολουθίαν. Οὔτε γὰρ τὸ
 βάπτισμα τότε μετὰ πολλῶν εὐχῶν καὶ ἐλαίου καὶ μύρου καὶ τῶν ἀφορισμῶν,
 ἀλλὰ μετὰ μόνου τοῦ ὕδατος ἐγένετο οὔτε ἡ ψαλμωδία τοῦ ὀρθρου καὶ τῆς
 λειτουργίας καὶ τοῦ ἐσπερινοῦ ἐτελείτο, ὥς περ νῦν τελεῖται παρ' ἡμῶν ὥς περ οὖν,
 ὡς εἵπομεν, καὶ τὰ ἄλλα πρὸς τὸ μεγαλοπρεπέστερον ἠῤῥησαν οἱ πατέρες οὕτως
 προσέθηκαν εἰς τὴν εὐχαριστίαν ἀφ' οὗ φάγομεν, τὸ κόπτειν ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ ψωμίου
 μέρος καὶ τιθέναι τοῦτο εἰς καθαρὸν ἄγγελον, καὶ μετὰ τὸ εἰπεῖν τὴν εὐχαριστίαν
 ἥγουν τὸ, Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ὁ τρέφων ἡμᾶς ἐκ νεότητος ἡμῶν ὑψοῦν τοῦτο καὶ ἐν
 πρώτοις μὲν λέγειν, Μέγα τὸ ὄνομα τῆς ἁγίας Τριάδος· καὶ ἀκολούθως τοῦτο
 λέγειν, Παναγία Θεοτόκε βοήθει ἡμῖν· διότι¹¹ οὐκ ἔνι ὁδός, ἵνα λίπη τὸ ὄνομα τῆς
 ὑπεραγίας Θεοτόκου οὔτε εἰς τὰς ψαλμωδίας ἡμῶν οὔτε εἰς τὰς προσευχὰς οὔτε
 εἰς ἄλλην τινὰ χριστιανικὴν ἀκολουθίαν. Ἔστιν οὖν τοῦτο γινώριμον καὶ εἰς τὰ
 στιχηρὰ καὶ εἰς τὰ καθίσματα καὶ εἰς τοὺς κανόνas καὶ εἰς εἴ τι ἄν ψάλλωμεν, ὅτι
 οὐ λείπει τὸ ὄνομα τῆς Θεοτόκου, διότι αὐτὴ ἐμεσολάβησεν εἰς τὴν ἔνσαρκον τοῦ
 Χριστοῦ οἰκονομίαν· καὶ ὅταν περιεπάτει ὁ Χριστὸς ἐπὶ τῆς γῆς, πάντοτε μετ' αὐτοῦ
 ἦν, καὶ ἀχώριστος ἀπ' αὐτοῦ ἦν καὶ διὰ τοῦτο καὶ εἰς τὰς πρὸς τὸν Θεὸν
 παρακλήσεις καὶ εἰς τὰς εὐχαριστίας καὶ εἰς τὰς ψαλμωδίας τῶν χριστιανῶν ἔστι
 καὶ ἔσται ἀχώριστος ἡ Θεοτόκος. Οὕτως λοιπὸν καὶ ὅταν ποιῶμεν εὐχαριστίαν ἀφ'
 οὗ φάγομεν μεγαλύνομεν πρῶτον τὴν ἁγίαν Τριάδα καὶ ἔκτοτε εὐθὺς ἐπικα-
 λούμεθα τὴν τῆς Θεοτόκου βοήθειαν· καὶ κρατεῖ τοῦτο εἰς τοὺς χριστιανούς ὡς
 εὐσεβεὺς πρᾶγμα καὶ ὀρθόδοξον. Ὁ ἄζυμος δὲ ἄρτος διὰ τὴν συντομίαν τὰ πλεῖστα
 τοῖς ἀνθρώποις ἐπενεήθη, ἵνα καὶ πείναν θεραπεύσῃ αὐτίκα καὶ τὸ¹² ἐργατικὸν

⁹ αὐτοῖς καὶ εἶπε εἰπών L; овако је првобитно било написано и у рукопису, али је иста рука избрисала речи καὶ εἶπε према Mat. 26, 27–28; међутим цитат се не слаже потпуно са еванђ. текстом.

¹⁰ φάγουσι P.

¹¹ διὰ τί P.

¹² τὸ рукопис, L и P.

Пишање. Одакле смо ми хришћани примили да подижемо после јела панагију? И може ли, када нема кваснога хлеба, панагија да се обавља на бесквасном.

190. *Одговор.* Господ наш Исус Христос, Божји Логос и Бог, када је телесно ходао по свету, у време када је хтео да једе као човек са својим ученицима, пре него што ће почети да једе, обављао је благодарење Богу и благослов на предложени хлеб, а после јела опет чинио је благодарење. И то је познато не само из многих места св. еванђеља, него и из списка св. апостола. Јер описују два еванђелиста Матеј и Марко околности последње вечере Христове овако: „И кад јеђаху, узев Христос хлеб и благословивши преломи и даде им и рече: узмите једите, ово је тело моје. И узев чашу, давши хвалу, даде им рекавши: пијте из ње сви, ово је крв моја;¹⁶ затим, тако говоре, отпојавши хвалу благодарности, изиђоше на гору Маслинову.¹⁷ Због тога су, дакле хришћани примили да и пре почетка обеда и по свршетку обеда чине благодарења Богу. Као што су и остало, што смо од Христа примили, св. Оци умножили и проширили, откада се раширила хришћанска вера по свету, наиме крштење и последовање јутрења, литургије и вечерња. Јер тада се ни крштење није обављало уз многе молитве и с уљем и миром и егзорцизмима,¹⁸ него само са водом; нити је вршено појање псалмопјенија, јутрења, литургије и вечерња, као што ми сада вршимо. Као што су, дакле као што смо рекли, и друго велелепнијим учинили оци, тако су додали благодарењу после обеда да одрежемо комад хлеба и да га ставимо у чист суд и, пошто смо изговорили благодарење, тј. „Благословен Бог који нас храни од наше младости“, да га подигнемо и најпре да изговоримо „Пресвета Богородице помози нам“, јер није упутно да изостане име пресвете Богородице ни у нашем псалмопјенију, ни у молитвама ни у другом ком хришћанском последовању. Ово је познато и из стихира и из катизама и из канона и из било чега што појемо да се не изоставља име Богородице. Јер она је била с њим и била је посредник у делу Христова ваплоћења; и када је Христос ходао по

¹⁶ Мат. 26, 26–8; Мк. 14, 22–3; Лк. 22, 19–20.

¹⁷ Мат. 26, 30; Мк. 14, 26; Лк. 22, 29.

¹⁸ Учење 12-рице апостола (Διδοχῆ) садржи најједноставнији ритуал крштења: акт погружења у воду, односно, у изванредним околностима обливање водом, уз сасвим једноставну формулу крштавања у име три лица Св. Тројице. Апост. Конст. VIII 7 спомињу и помазивање уљем пре и друго помазивање миром после крштења. Егзорцизам, ἐξορκισμός = истеривање злих духова из људи, нарочито умно оболелих и епилептичара; ова функција била је поверена посебној категорији ниже јерархије тзв. ἐξορκιστοί. У 3. стол. очишћење од сатане ушло је у облику заклињања – позивања ђавола да се уздржи од сваког непријатељства према човеку – у састав чина крштења; ср. Л. Мирковић, Православна литургика II, Београд 1926 р. 32 и 42. О историјату чина крштења в. Мирковић. *op cit.* р. 12 и д.; P. de Punnet s. v baptême III, L'Orient byzantin y Cabrol, *op. cit.* II, 1-ère partie col. 285. и д.

ἄνθρωπον εἰς τὸ προκείμενον αὐτῷ ἔργον ἔκπεμψῃ, μήποτε βραδύνων καὶ ὑπὸ τῆς πείνης βλαβῇ καὶ τὸ ἐκ τοῦ ἔργου ὄφελος ἀπολέσῃ· διὰ τοῦτο καὶ ὁ μὲν ἰσραηλικὸς λαὸς ἐκ τῆς Αἰγύπτου πάλαι μετὰ σπουδῆς ἐξερχόμενος τὴν μὲν ζύμην, ἣν ἐκεῖθεν ἐπεφέρετο, παλαιὰν καὶ ἄχρηστον γενομένην ἀπέρριψεν, ἐξ ἁζύμων δὲ εἶναι τὴν τροφὴν ἐσχεδίασεν. ὅθεν καὶ οἱ ἐξ ἐκείνων μέχρι καὶ νῦν εἰς μνήμην τοῦ γεγονότος μετὰ ἁζύμων¹³ καὶ πικρίδων τὸ ἑαυτῶν πάσχα τελειοῦσι κατὰ τὴν τοῦ Μωσέως παράδοσιν. Ὁ μέγας δὲ ἐν προφήταις Ἡλιοῦ πρόσπεινος γενόμενος λίαν τὴν Σαραφθίαν κατήπειγεν ἐν πρώτοις αὐτῷ ἐγκρυφίαν ποιῆσαι ἐπ' ἐσχάτων δὲ ἐκείνη καὶ τοῖς τέκνοις αὐτῆς. Ἀλλ' οὕτω μὲν οἱ ἄνθρωποι τὸν ἄζυμον ἄρτον ἐσθίωμεν προσφέρειν δὲ αὐτὸν εἰς εὐχαριστίαν τῷ Θεῷ κωλυόμεθα μή ποτε κοινωνοῦντες κατὰ τοῦτο εὐρεθῶμεν Ἰουδαίοις καὶ Λατίνοις καὶ Ἀρμενίοις, οἷς διαφερόντως τιμῶνται τὰ ἄζυμα· ἐπεὶ οὖν τὰ το μωσαϊκοῦ νόμου κατηργήθησαν καὶ οὐκ ἔχομεν ἀνάγκην πολιτεύεσθαι κατ' ἐκεῖνα, ἑτέρα δὲ ὁδὸς ἡμῖν τῆς εἰς τὸ θεῖον λατρείας ὑπὸ τῆς νέας χάριτος ὑπεδείχθη· ὥσπερ οὐδὲ ἐν τῷ ναῷ προσφέρομεν ἄζυμα οὕτως οὐδὲ μετὰ τὴν βρῶσιν τὴν εἰς Θεὸν εὐχαριστίαν δι' ἁζύμων ὀφείλομεν ἐκτελεῖν· δυνατὸν γάρ ἐστι καὶ διὰ μόνης δοξολογίας τῆς εὐχαριστίας ἀποδοῦναι τὴν ὀφειλὴν.

Ἐ ρ ὡ τ η σ ι ς. Ἀπὸ ποίας αἰτίας ἐγένετο ἡ ἀρχὴ τῶν ἁζύμων;

ρ4α'. Ἀ π ὁ κ ρ ι σ ι ς. Εἰς τὸ βιβλίον τὸ λεγόμενον τῆς Εξόδου ἱστορεῖται ὅτι ὅτε ἀπέλυσεν ὁ φαραὼ ἡγουν ὁ βασιλεὺς τῶν Αἰγυπτίων τὸν λαὸν τῶν Ἑβραίων ἵνα ἀπέλθῃ ἔνθα ὥρισεν ὁ Θεὸς τῷ Μωϋσεῖ τότε παρήγγειλεν ὁ Μωϋσῆς τῷ λαῷ τοῦ μὴ ἀργῆσαι, ἀλλ' ἐξελεῖν ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου ὡς ἐν συντόμῳ, ἵνα μὴ μεταμεληθῇ πάλιν ὁ φαραὼ καὶ κρατήσῃ αὐτούς, ἐπεὶ πολλάκις τοῦτο ἐποίησεν. Τότε δὲ ἔφθασαν ζυμῶσαι κατὰ τὸ συνήθες ἄλευρα, ἵνα ἄρτοποιήσωσι ταῦτα καὶ ἔχωσιν εἰς τροφὴν ἑαυτῶν κατὰ τὴν ὁδόν· διότι δὲ προσετάχθησαν ἐξελεῖν ἐν συντόμῳ οὐκ ἔφθασαν βαλεῖν εἰς τὸν φοῦρνον τὸ ζυμάριον¹⁴ ἀλλὰ ὠμόν¹⁵ τοῦτο λαβόντες ἐξήλοθον μετὰ σπουδῆς ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου καὶ ὡς ἔφευγον πολλὰς ἡμέρας ὥξισε τὸ ζυμάριον,¹⁶ αὐτοὶ δὲ μὴ δυνάμενοι τοῦτο φαγεῖν ἐρρίψαν αὐτό, διότι ἄχρηστον ἐγένετο· ἔκτοτε δὲ μὴ ἔχοντες ὁδὸν ποιεῖν ἄρτον μετὰ ζύμης ἐξ ἀνάγκης ἐποίουν χωρὶς ζύμης καὶ ἔτρωγον τούτους. Τὸν δὲ τοιοῦτον ἄρτον ἡ μὲν κοινὴ γλῶττα ὀνομάζει λειπανάβατον, ἡ γραφὴ δὲ καλεῖ ἄζυμον. Ὅτε δὲ ἔφθασαν εἰς τὸ Σινᾶ¹⁷ ὄρος, ὅπου ἐδέξατο ὁ

¹³ Између речи ἁζύμων и καὶ налазио се првобитно у рукопису став δὲ ἑαυτῷ τὴν τροφὴν ἐσχεδίασεν. ὅθεν καὶ οἱ ἐξ ἐκείνων μέχρι καὶ νῦν εἰς μνήμην, који је рукописац као својом грешком учињену итерацију избрисао.

¹⁴ У рукопису првобитно ζυγάριον те слово γ касније исправљено у μ.

¹⁵ ἐμόν, рук., L и P.

¹⁶ ζυγάριον рук., L и P.

¹⁷ Слово α у συνᾶ стоји на једном делу истрвеног места, на коме се још могу разазнати три истрвена слова: ρο у лигатури и слово τ непосредно пред ὄρος.

земљи свагда, је била с њим и била је нераздвојна од њега, и због тог и у молитвама Богу и у благодарењима и у псалмопјенију хришћана јесте и биће нераздвојна Богородица. Тако, дакле и када вршимо благодарење после јела, најпре величамо Св. Тројицу, па иза тог одмах призивамо Богородицу у помоћ; ово се код хришћана одржава као побожна и православна ствар. А пресни хлеб је прописан људима највише због краткоће времена да одмах и глад утоли и да упуту човека радника на предстојећи му посао да не би, оклевајући, трпео штету од глади и измакла му се корист од посла. Због тога је израиљски народ, излазећи у журби из Египта, квасац, који је одатле понео, када је постао стар и неупотребљив, бацио, и готовио себи храну из бесквасног. Због тог и њихови потомци и до данас за успомену на догађај уз пресан хлеб и горко зеље обављају пасху по Мојсијеву предању.¹⁹ А велики пророк Илија, огладневши јако, приволео је Сарафтију да најпре њему у врућем пепелу испече хлеб па после себи и својој деци.²⁰ Па тако ми људи једемо, додуше пресан хлеб, али се уздржавамо да га приносимо Богу за благодарност да се не би сматрало да имамо у томе заједницу са Јудејима и Латинима и Јерменима, који нарочито поштују бесквасан хлеб. А како су одредбе Мојсијева закона изгубиле важност и како не морамо по њима да се владамо, јер нам је други пут ка служби Божјој од нове благодати показан, као што ни у храму не приносимо бесквасни хлеб, тако ни после јела не треба да обављамо благодарење Богу са бесквасним, јер се може и самим славословијем одати дуг благодарења.

Пићање. Из ког је узрока настао почетак бесквасних хлебова?

191. *Одговор.* У књизи званој Излазак²¹ говори се да је, када је фараон тј. египатски краљ отпустио јеврејски народ да оде, камо је Бог наредио Мојсију, Мојсије тада заповедио народу да не оклева, него да брзо изиђе из Египта да се фараон не би опет покајао и задржао их, будући да је то често чинио. И тада су најпре по обичају припремили брашно да умесе од тога хлеб и да би имали себи за храну на путу. Али, како им је било наложено да брзо оду, нису доспели да ставе тесто у пећ, него, узевши га пресно, изишли су у журби из Египта и, како су се много дана налазили у бекству, тесто је ускисло. А они, не могући га јести, бацили су га, јер је постало неупотребљиво. И од тога времена, када немајући могућности да умесе хлеб са квасцем, правили су по нужди без квасца и јели ове [хлебове]. Такав пак хлеб вулгарни језик

¹⁹ О узроку употребе пресних хлебова ср. библијску одредбу да јеврејски народ седам дана једе пресне хлебове: Изл. 12, 15–20; 12, 34–39; 13, 3–8; Број. 28, 19–2; Лев. 23, 5–14. У 39. ст. као узрок наведена је ужурбаност са изласком, али тешко да ће ово бити тачно. О разним хипотезама, које се односе на овај проблем в. Д. Глумац, Пасха, сеп. от. из часописа „Богословље“ 5 и 6 (1930–1), где заступа мишљење да празник има хтонички карактер, слично антестеријама.

²⁰ I (III) Цар. 17, 11–15.

²¹ Изл. 12, 31–35.

Μωϋσῆς τὰς θεογράφους πλάκας τοῦ νόμου, τότε ὥρισεν ὁ Θεὸς τῷ Μωϋσεὶ μετὰ τῶν ἄλλων, ἵνα ποιῶσιν οἱ Ἑβραῖοι καὶ πάσχα. Τὸ δὲ πάσχα ἵν τοιοῦτον τὴν τεσσαρακαιδεκάτην τοῦ πρώτου μηνὸς πρὸς ἑσπέραν ἔσφαξεν ὁ καθεὶς πρόβατον ἐνιαύσιον¹⁸ ἤγουν ἑνὸς χρόνου καὶ ἐποίει τοῦτο ὅπτον ὅλον καὶ ἔτρωγον αὐτὸ ἰστάμενοι καὶ κρατοῦντες βακτηρίας ἵγουν δεκανίκια μετὰ ψωμίου λειπαναβάτου ἤγουν ἄζυμου καὶ βοτανῶν τῶν λεγομένων πικρίδων· καὶ ἀπὸ τότε ἔτρωγον τὸ ἄζυμον καὶ τὰς πικρίδας ἑπτὰ ἡμέρας συναπτάς καὶ οὕτως πάλιν μετὰ τὴν τούτου συμπλήρωσιν ἔτρωγον ψωμίον ἔνζυμον κατὰ τὸ συνήθες. Τοῦτο δὲ ὁ Θεὸς οὕτως ὥρισε γίνεσθαι παρὰ τῶν Ἑβραίων, ἵνα ἔχωσιν ἐνθύμησιν¹⁹ τῆς ἡμέρας ὅταν ἀπελύθησαν ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου, καὶ τί ἐγένετο εἰς ἀπόλυσιν αὐτῶν καὶ ὅπως ἐπύκρναν αὐτοὺς ὁ φαραώ, ἕως ἄν ἀπολυθῇ αὐτοὺς καὶ ὅτι ἐν τῷ μὴ ἔχειν κατὰ τὴν ἐρημίαν ἄρτον ἔνζυμον ἔτρωγον ἄζυμον· διὰ τοῦτο γὰρ καὶ ἡ ἀπόλυσις αὐτῶν καὶ ἡ διάβασις ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου εἰς τὴν γῆν Χαναὰν ἤγουν εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα φάσκα λέγεται· ἡ ἐβραϊκὴ γὰρ γλῶττα φασέκ²⁰ τὴν διάβασιν λέγει. Καὶ αὐτοὶ διὰ τὴν διάβασιν αὐτὴν καὶ διότι ἔφαγον τὰ ἄζυμα ὀνομάζουσιν τὰς ἑπτὰ ταύτας ἡμέρας πάσχα καὶ ἑορτὴν τῶν ἁζύμων· ἀπὸ ταύτης γοῦν αἰτίας ἔλαβον ἀρχὴν τὰ ἄζυμα καὶ κρατεῖ ἡ τούτων ἑορτὴ τοὺς Ἑβραίους. Ἀλλὰ καὶ οἱ Ἀρμένιοι καὶ οἱ Λατῖνοι ἄζυμα προσφέρουσιν εἰς τὰς λειτουργίας αὐτῶν· οἵτινες πλανώμενοι λέγουσιν ὅτι ὁ Χριστὸς, ὅταν ἐποίησε τὸ πάσχα μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, μετὰ ἁζύμου τοῦτο ἐποίησεν· ἐλέγχονται δὲ μὴ ὀρθῶς λέγοντες ἀλλὰ ὡς πλανώμενοι, ὅτι οὐδεὶς τῶν εὐαγγελιστῶν ῥητῶς λέγει ὅτι ἄζυμα ἐδείπνησεν ὁ Χριστὸς μετὰ τῶν ἑαυτοῦ²¹ μαθητῶν καὶ ὅτι ὅταν ἔφαγε τὸ πάσχα οὐκ ἦν ἡ²² ἡμέρα τῶν ἁζύμων. Τότε γὰρ ἡ ἀρχὴ τῶν ἁζύμων ἡ ἑσπέρα ἦν τῆς παρασκευῆς· ὁ Χριστὸς δὲ τῇ πεμπτῇ ἑσπέρας προλαβὼν ἐποίησε τὸ πάσχα, διότι ἔμελλον αὐτὸν οἱ Ἑβραῖοι τὴν παρασκευὴν ἐκ πρωΐας παραδοῖναι τῷ Πειλάτῳ· διὰ τοῦτο καὶ ὁ εὐαγγελιστὴς φησί, τῇ παρασκευῇ πρωΐ ἀπήγαγον τὸν Ἰησοῦν εἰς τὸν Πειλάτον καὶ αὐτοὶ οὐκ εἰσῆλθον εἰς τὸ πραιτώριον ἵνα μὴ μιανθῶσιν, ἀλλ' ἵνα φάγωσιν τοῦ πάσχα'. Εἰ γὰρ τῇ πέμπτῃ ἑσπέρας εἶχον οἱ Ἑβραῖοι τὸ πάσχα πῶς ἦν ὁδὸς περιπατεῖν αὐτοὺς τὴν παρασκευὴν καὶ καταλαλεῖν τοῦ Χριστοῦ παρὰ τῷ Πειλάτῳ; ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦτο ἀπήγαγον αὐτὸν πρωΐ τὴν παρασκευὴν καὶ παρέδωκαν, διότι κατὰ τὴν ἐρχομένην ἑσπέραν ἔμελλον ποιῆσαι τὸ πάσχα· ἀπὸ τούτου λοιπὸν φαίνονται καὶ οἱ Λατῖνοι καὶ οἱ Ἀρμένιοι, ὅτι κακῶς φρονοῦσι καὶ εὐρίσκονται συγκοινωνοῦντες τοῖς Ἰουδαίοις.

¹⁸ У рукопису је првобитно ἐνιαύσιον познија рука исправила у ἐνιαύσιον.

¹⁹ У рукопису у тексту испуштена је ова реч па је in margine познија рука додала ἐθύμησιν.

²⁰ φασεή L.

²¹ αὐτῶν P.

²² ἡ испустио P.

назива ненараслим, а Св. писмо зове га пресним. Када су пак стигли на гору Синај, где је Мојсије примио богописане таблице закона, тада је Бог, поред осталог, наредио Мојсију да Јевреји чине и пасху.²² А пасха је била оваква: четрнаестог дана првог месеца увече сваки је заклао једногодишњу овцу, тј. од године дана, испекли су ову целу, јели је, стојећи и држећи штапове, тј. батине, са хлебом ненараслим, тј. пресним и зељем званим горким; и од тада су јели пресан хлеб и горко зеље седам дана узастопце; и тако су опет, када су ово завршили, јели по обичају квасан хлеб. А ово је Бог тако наредио да врше Јевреји да би имали успомену на дан када су се ослободили из Египта и какви су се догађаји десили приликом њихова ослобођења и какве им је горчине нанео фараон, док их није отпустио, и да су, немајући квасног хлеба, јели у пустињи пресан хлеб.²³ И због тога се и њихово ослобођење и прелаз из Египта у земљу Ханан, тј. у Јерусалим назива фаска, јер јеврејски језик назива прелаз фасек, а они због тога прелаза и што су јели пресан хлеб називају тих седам дана пасхом и празником пресних хлебова. Из овог узрока почели су пресни хлебови и празник ових важити код Јевреја. Али и Јермени и Латини приносе пресан хлеб на својим литургијама, који у заблуди тврде да је Христос, када је са својим ученицима обављао пасху, извршио то са бесквасним. Али оповргавају се да не говоре тачно него да су у заблуди, јер ниједан од еванђелиста²⁴ не каже изрично да је Христос са својим ученицима вечерао пресан хлеб, и, када је јео пасху, није био дан пресних хлебова, јер тада је почетак пресних хлебова био увече, уочи петка; Христос је пак у четвртак увече унапред обавио пасху, јер су Јевреји намеравали да га у петак ујутру предаду Пилату. Због тог и вели еванђелист²⁵ „у петак ујутру одвели су Исуса у преторију да се не би оскврнили него да могу јести пасху“. Јер да су у четвртак увече имали Јевреји пасху, како би могло бити да иду у петак и да оптужују Христа код Пилата? Него су га због тог одвели у петак ујутру и предали, јер су идућег

²² Изл. 12, 6–14.

²³ Изл. 12, 17.

²⁴ Мат. 26, 27–30; Мк. 14, 11; 14, 12–20; 14, 22–24; Лк. 22, 7–17; 22, 19–20.

²⁵ Јов. 18, 28; Мат. 27, 12; Лк. 15, 1. Господња вечера није била пасхална него обична вечера, те је према томе, на њој био употребљен обичан тј. квасан хлеб. О неслагањима синоптичара у погледу карактера ове последње вечере ср. Д. Глумац, Да ли је Христова последња вечера била пасхална? Сеп. от. из „Богословља“ 8 (1933). По веродостојној висти, сачуваној у Јованову еванђељу, није то била пасхална вечера, јер Јевреји на пасху нису могли судити, распети и сахранити Христа, него је празник пасхе настао тек после Христове смрти. Исто мишљење заступа и Е. Lohmeyer, Vom urchristl. Abendmahl, Theol. Rundschau 9 (1937) 304. „Mir scheint es indes aus den bekannten Gründen, die das Datum des Todestages Jesu bestimmen, wie aus der Besonderheit des johanneischen Berichtes unmöglich, an dem Passahcharakter des Mahles festzuhalten“.

Ἐρῶ τ η σ ι ς. Τί λέγεται ὁ καθαρισμός;

ρ4β. Ἀ π ὅ κ ρ ι σ ι ς. Τὸ ὄνομα τοῦ καθαρισμοῦ εἰς πολλὰ νοεῖται· καὶ εἰς μὲν τὰς τῶν Ἑβραίων συνηθείας εὐρίσκονται πολλοὶ καθαρισμοί, εἰς δὲ τὸν τοῦ Χριστοῦ νόμον ἡγουν εἰς τὸ ἅγιον εὐαγγέλιον δύο καθαρισμοί εἰσιν, αἵτινες καθαρίζουσι τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν· καὶ πρῶτος μὲν ἐστὶ καθαρισμός τῶν χριστιανῶν τὸ ἅγιον βάπτισμα, δεῦτερος δὲ καθαρισμός ἢ μετάνοια ἡγουν τὸ ἀποφυγεῖν τινὰ τὴν ἁμαρτίαν, ἣν ἐποίει, καὶ κλαῦσαι καὶ νηστεῦσαι καὶ τοὺς λοιποὺς τῆς μετανόιας καρποὺς ποιῆσαι. Ὅτι δὲ γνῶς ποταποὶ ἴσαν καθαρισμοί, οὓς ἡ τῶν Ἑβραίων εἶχεν συνηθία τοὺς μὲν ἀπὸ τοῦ νόμου τοῦ Μωϋσέως τοὺς δὲ ἀπὸ τῆς παραδόσεως τῶν πρεσβυτέρων, λέγομεν καὶ περὶ αὐτῶν ταῦτα. Ὅταν ἐγένετο τίς λεπρὸς καὶ ἐγνωρίσθη ἐδιώκετο ἔξω τοῦ λαοῦ καὶ οὐκ ἐπλησίαζεν οὔτε ἡγγισεν, ἔθνα ἴσαν καθαροὶ ἄνθρωποι· ἀλλ' οὐδὲ ἔμμενεν οὔτε εἰς κάστρον οὔτε εἰς χωρίον· ἐλέγετο γὰρ ὁ τοιοῦτος ἀκάθαρτος· ὅταν δὲ ὑγίαιεν ἢ ἀπὸ Θεοῦ ἢ ἀπὸ προσευχῆς προφήτου ἢ ἀπὸ ἄλλου τινὸς ἁγίου προσήρχετο εἰς τὸν ἱερέα καὶ προσέφερε θυσίαν εἰς τὸν Θεὸν διὰ τὸν καθαρισμὸν ἑαυτοῦ. Ἡ δὲ θυσία ἱν ὀρνίθια δύο· καὶ τὸ μὲν ἀπ' αὐτῶν ἐσφαζετο, τὸ δὲ ἄλλον ζῶν ἐβαπτίζετο εἰς τὸ αἷμα τοῦ σφαγέντος ὀρνιθίου καὶ ἀπελύετο εἰς ἐλευθερίαν· εἰς δὲ τὸ αἷμα τοῦ σφαγέντος ὀρνιθίου ἐπεχέετο²³ ὕδωρ καὶ ἐτίθετο καλάμου στάχυν, ὅπερ λέγεται ὕσσωπον εἰς κέδρινον ξύλον, καὶ ἐδεσμεῖτο μετὰ σχοινίου κοκίνου κεκλωσμένου καὶ ἐβάπτετο εἰς τὸ αἷμα τοῦ ὀρνιθίου καὶ οὕτως ὁ ἱερεὺς ἐράντιζεν τὸν καθαριζόμενον λεπρόν· καὶ ἐκ τούτου καθαρὸς ἐκείνος τελείως ἐγένετο· ἐχρίετο δὲ ὁ λεπρὸς καὶ ἐν ἐλαίῳ, ὅπερ ἐκεῖτο εἰς τὸν ναὸν ἐν ἀγγελίᾳ λεγομένη κοτύλῃ· ἐχρίετο δὲ τὸ δεξιὸν ὠτίον, τὴν δεξιὰν χεῖρα καὶ τὸν δεξιὸν πόδα· καὶ τοιοῦτος μὲν ἱν ὁ καθαρισμός τοῦ λεπροῦ. Περὶ τούτου δὲ γράφουσι καὶ οἱ εὐαγγελισταὶ ὁ Μάρκος καὶ ὁ Λουκᾶς, ὅταν ἰάσατο ὁ Χριστὸς ἐν ἄλλῃ μὲν καιρῷ ἓνα λεπρόν, ἐν ἄλλῃ δὲ δέκα· καὶ περὶ μὲν τοῦ ἑνὸς γράφουσιν οἱ δύο εὐαγγελισταὶ οὕτως· καὶ λέγει αὐτῷ· ὄρα μηδενὶ μηδὲν εἶπης, ἀλλὰ ὕπαγε, σεαυτὸν δεῖξον τῷ ἱερεῖ καὶ προσένεγκε περὶ τοῦ καθαρισμοῦ ὁ προέταξε Μωϋσής· περὶ δὲ τῶν δέκα γράφει ὁ Λουκᾶς οὕτως· καὶ ἰδὼν εἶπεν αὐτοῖς πορευθέντες ἐπιδείξατε ἑαυτοὺς τοῖς ἱερεῦσιν· Ἦν δὲ ἄλλος καθαρισμός τοιοῦτος· καθ' ἐκάστην ἡμέραν οἱ Ἑβραῖοι πρὸ τοῦ φαγεῖν ἐλούοντο ἀπὸ τοῦ ἀγκῶνος μέχρι τῶν δακτύλων· καὶ ὅταν ἀπὸ τοῦ φόρου ὑπέστρεφον ἐβαπτίζοντο καὶ οὕτως ἔτρωγον· καὶ εἰ μὴ²⁴ ἐνίπτοντο καθ' ἡμέραν οὕτως, ὡς εἶπομεν, καὶ εἰ μὴ ἐβαπτίζοντο, ὅταν ἀπὸ τοῦ φόρου ὑπέστρεφον, οὐκ ἔτρωγον· διὸ καὶ ἐλέγοντο οἱ τοιοῦτοι ἡμεροβαπτισταί. Εἶχον δὲ καὶ βαπτισμοὺς ποτηρίων καὶ ἔξεστνῶν καὶ κραμβάτων καὶ ἄλλων τοιούτων. Ἐκαθερίζοντο δὲ καὶ δι' ἄλλας

²³ ἐπέχεε τὸ L.

²⁴ Рукопис има мѣн, али ова партикула нема на овом месту правога смисла, јер контекст захтева партикулу мѣ; L и P оставили су у тексту мѣн.

вечера хтели да обаве пасху. Одатле, дакле излази да и Латини и Јермени имају погрешно мишљење и да су саучесници Јудеја.

Пишање. Шта се зове очишћење.

192. *Одговор.* Под називом очишћење подразумева се много. И у обичајима Јудеја налазе се многа очишћења, а у Христову закону тј. у еванђељу има два очишћења, која чисте човека од греха. И прво је очишћење хришћана св. крштење, а друго очишћење је покајање тј. да се неко опрости греха, који је учинио, и да плаче и пости и испашта и врши друге плодове покајања. А да знаш каква су била очишћења, која су била код Јевреја уобичајена, и то нека по Мојсијеву закону а нека по предању старца, рећи ћемо о томе и ово. Кад је неко постао губав и кад се сазнало, уклањан је из народа и није се приближавао нити приступио где су се налазили чисти људи, али није остајао ни у граду ни у селу, а такав се називао нечист.²⁶ А кад је оздравио, било од Бога било по молитви пророка или другог кога светог, долазио је свештенику и приносио жртву Богу због свог очишћења. Жртва пак била су два пилета; једно од њих је клано а друго живо умакано у крв закланог пилета и пуштано на слободу. А у крв закланог пилета левана је вода и стављана стабљика трске, што се зове исоп на кедрову дрвету, и везивана је црвеном упреденом врпцом и умакана у крв пилета; и тако је свештеник кропио губавца, који се чистио, и тиме је овај постајао потпуно чист. А помазан је губавац и уљем, које се налазило у храму у сасуду, који се назива котили [шољница, мали пехар], а помазивано је десно ухо, десна рука и десна нога. И такво је било чишћење губавца. А о овом пишу и еванђелисти Марко и Лука када је једном Христос исцелио једног губавца а други пут десет. И о једном пишу два еванђелиста овако;²⁷ „И рече му: гледај да ником ништа не кажеш, него иди покажи се свештенику и принеси за очишћење оно што је заповедио Мојсије“. А о десеторици пише Лука овако:²⁸ „и видевши их рече им: идите и покажите се свештеницима“. А друго очишћење било је овако: сваког дана Јевреји су се пре јела прали од лаката до прстију, а прали су се и после повратка с трга, па су тако јели. И ако се не би прали свакога дана овако, као што смо рекли, и ако се не би опрали када су се с пута вратили, не би јели; због тога су ове називали имероваптисти [они који се сваки дан перу]. А прали су и чаше и котлове и кревете и друге такве ствари. А чистили су се и из других разлога. Ако се, наиме, неко дотакао тела губавца²⁹ или мртваца³⁰ или када је имао сношај са женом.³¹ А вршено је чишћење и приликом рођења деце, што спомиње

²⁶ Лев. 13–14, 1–10.

²⁷ Мк. 1, 44; Лк. 5, 14.

²⁸ Лк. 17, 12–14.

²⁹ Лев. 13–14, 1–10.

³⁰ Број 19, 14–22; Лев. 11, 24–28; 11, 31–39.

³¹ Лев. 15, 16.

αίτίας· ἡγουν ὅταν ἦψατό τις λεπροῦ σώματος ἢ νεκροῦ ἢ ὅταν συνεγένετο μετὰ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ. Ἐτελείτο δὲ καὶ εἰς τὰς γεννήσεις τῶν παίδων καθαρισμός, οὗ μένηται ἡ μωσαϊκὴ τῆς Ἐξόδου βίβλος λέγουσα οὕτως· καὶ ἔσται πᾶς ὅς ἂν τέκη παιδίον ἄρσεν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ὀγδόῃ περιτεμεῖ τὴν σάρκα τῆς ἀκροβυστίας αὐτοῦ καὶ τριάκοντα καὶ τρεῖς ἡμέρας οὐκ εἰσελεύσεται εἰς τὸ ἁγιαστήριον τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἱερέα, ἕως πληρωθῶσιν αἱ ἡμέραι τῆς καθάρσεως· Ἦσαν δὲ καὶ ἄλλοι καθαρισμοὶ τῶν Ἰουδαίων, περὶ ὧν γράφειν περισσὸν λογιζόμεθα· ἀρκοῦσι γὰρ ἅπερ ἐγράψαμεν ἵνα πληροφορήσω σοὶ τί λέγεται ὁ καθαρισμός.

Ἐ ρ ὡ τ η σ ι ς. Γράφει εἰς τὸ στιχηρὸν τὸ ψαλλόμενον εἰς τὴν ἐκκλησίαν Ὅλον ἑαυτὸν ἐκένων ἀφράστως ἐν μήτρᾳ σου·

ρ4γ. Ἀ π ό κ ρ ι σ ι ς. Ὅστις ἐποίησε τὸ στιχηρὸν τοῦτο ἀπὸ τῆς πρὸς Φιλιππησίους ἐπιστολῆς τοῦ μεγάλου Παύλου τὸν λόγον τοῦτον ἀνελέξατο. Γράφει γὰρ ἐκεῖνος περὶ τῆς σαρκώσεως τοῦ υἱοῦ Θεοῦ καὶ περὶ τῆς ταπεινώσεως τοιαύτῃ ἐπιστολῇ οὕτως· ὅς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων οὐχ ἄρπαγμόν ἠγήσατο τὸ εἶναι ἴσα Θεόν, ἀλλ' ἑαυτὸν ἐκένωσε μορφὴν δούλου λαβών. Ἡ ἐρμηνεία δὲ τοῦ λόγου τούτου ἔστι δύσκολον, ὅσον εἰς τὴν ἄτεχνον γνώσιν· ἡ γλῶσσα δὲ τῶν Βουλγάρων οὐ γινώσκει τί λέγεται οὐσία καὶ φύσις καὶ μονὰς καὶ τί λέγεται ὑπόστασις καὶ πρόσωπον καὶ τί λέγεται ὅλον καὶ τί μερικόν· αὐτὰς γὰρ λέξεις κρατεῖ ἡ σοφία καὶ ἡ γλῶσσα ἡγουν ἡ ῥωμαϊκὴ, ὅταν θέλει²⁵ εἰπεῖν τί περὶ τῆς ἁγίας τριάδος ἢ περὶ τῆς σαρκώσεως τοῦ Θεοῦ τοῦ υἱοῦ. Πλὴν ἡμεῖς δι' ἄλλων λέξεων, κατὰ τὸ δυνατὸν, ἐρμηνεύσομεν τί λέγει τὸ, ὅλον ἑαυτὸν ἐκένωσε· λέγομεν δὲ οὕτως· εἰς τοὺς ἄνω χρόνους ὁ Θεὸς τὰ μέγαλα ἔργα, ἅτινα ἐποίει, ἐποίει ταῦτα καὶ δι' ἀγγέλων καὶ δι' ἀνθρώπων. Καὶ δι' ἀγγέλων μὲν ἐποίησε τὰ ὑποτεταγμένα· ὅταν ὁ Ἰακώβ ὑπέστρεφε μετὰ τῶν γυναικῶν αὐτοῦ καὶ τῶν παίδων καὶ πάσης τῆς περιουσίας αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ πενθεροῦ αὐτοῦ Λάβαν εἰς τὴν γῆν Χαναάν, τότε ἀπέστειλεν ὁ Θεὸς ἀγγέλους ἵνα φυλάξωσιν αὐτὸν ἀπὸ τῆς ἐπιβουλῆς τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ τοῦ Ἠσαῦ. Φησὶ γὰρ οὕτῳ ἡ γραφή· ἀναβλέψας ὁ Ἰακώβ εἶδε παρεμβολὴν Θεοῦ παρεμβεβληκυῖαν καὶ συνήντησαν αὐτῷ οἱ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ· εἶπε δὲ Ἰακώβ ἡνίκα εἶδεν αὐτούς· παρεμβολὴ αὐτῇ Θεοῦ. Παρεμβολὴ δὲ λέγεται τὸ παρὰ τῆς κοινῆς γλῶσσης λεγόμενον φοσσάτον. Καὶ ὅταν ἐποίησε τὴν δεκάτην πληγὴν εἰς τοὺς Αἰγυπτίους διὰ τοὺς Ἑβραίους, τότε ἀπέστειλεν ἄγγελον εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ ἐθανάτωσεν ὅλα τὰ πρωτογεννήματα τῶν Αἰγυπτίων καὶ οὕτως ἐλυτρώσατο τοὺς Ἑβραίους ἀπὸ τῆς χειρὸς τοῦ φαραῶ. Καὶ ὅταν συνεκρότησε τὸν Ἰησοῦ τὸν Ναυῆ, ἵνα παραλάβῃ τὴν Ἰερικῶν, τότε ἀπέστειλε πρὸς αὐτὸν τὸν ἀρχιστράτηγον Μιχαήλ. Καὶ ὅταν ἠλευθέρωσε τὴν Ἱερουσαλὴμ ἀπὸ τοῦ πολέμου τοῦ Σεναχηρείμ, τότε ἀπέστειλεν ἄγγελον καὶ ἐφόνευσεν ἑκατὸν ὀγδοήκοντα καὶ πέντε χιλιάδας ἀπὸ τοῦ φοσσάτου ἐκείνου καὶ οὕτως ἔφυγεν ὁ Σεναχηρείμ. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν Τωβὴτ ἄγγελον ἀπέστειλε καὶ

²⁵ θέλη P.

Мојсијева књига Изласка³² говорећи овако: „сваки, који роди мушко дете, имаће осмога дана да обреже месо предње коже његове, и тридесет и три дана да се не уноси у светилиште Божје свештенику, док се не испуне дани очишћења“.³³ А било је и других очишћења код Јевреја, гледе којих мислимо да је сувишно писати, јер је довољно оно, што смо написали да ти пружим објашњење што значи очишћење.

Пишање. Пише у стихири, која се поје у храму, „потпуно се лишио неизречено у твојој материци“.

193. *Одговор.* Онај који је ову стихиру написао позајмио је ову изреку из посланице великог Павла Филипљанима. Овај, наиме, пише о ваплоћењу Сина Божјег и о понижењу у тој посланици овако: „који, ако је и био у обличју Божјем, није сматрао за добит што је једнак с Богом, него је сам себе лишио и узео је обличје слуге“.³⁴ А тешко је, с обзиром на необрађени језик, ову реч протумачити, јер бугарски језик не зна шта значе суштаство и природа и монада и шта значи ипостас³⁵ и лице³⁶ и шта значи целина а шта делимичност. Те речи има мудрост и језик наиме ромејски [грчки], када хоће нешто да каже о Св. Тројици или о ваплоћењу Бога Сина. Али ми ћемо, по могућству, другим речима протумачити шта значи то „потпуно се лишио“. А кажемо овако: У ранијим временима Бог је велика дела, која је чинио, чинио ова и кроз анђеле и кроз људе, и кроз анђеле учио је ниже изложена. Кад се Јаков враћао са својим женама и својом децом и свим својим иметком од свога таста Лавана у земљу Ханан, тада је послао анђеле да га сачувају од непријатељских намера његова брата Исава. А овако вели наиме Св. писмо: „А Јаков отиде својим путем; и сретеше га анђели Божји“. Погледавши горе угледа око Божји у бојном реду устројен. И рече Јаков кад их виде: ово је око Божји“.³⁷ А оком се назива оно што се у вулгарном језику зове војска. И када је задао десети удар Египћанима Јудеја ради, тада је послао анђела у Египат и уморио све првенце

³² Погрешно; о овом говоре Пост. 17, 11–13 и Лев. 12, 3.

³³ Ср. Лев. 12, 2–8; за мушко дете било је прописано 40 а за женско дете 80 дана.

³⁴ Филип 2, 6–7.

³⁵ Св. Василије Вел, схваћа ὑπόστασις у смислу бића које, снабдевано специјалним особеностима, може самостално да постоји, тј. у смислу индивидуе. Исти је црквени отац за Св. Тројицу створио циркумскрипциону формулу μία οὐσία τρεῖς ὑποστάσεις. Подробније о овом А. Спасский: История догмат. движеніи въ эпоху всел. соборовъ, Серг. Посадъ 1914, р. 489 sqq.

³⁶ Св. Кирил Александриски први међу црквеним оцима говори о τρία πρόσωπα код Бога. Међутим, у погледу Христа нису црквени оци смели да говоре о μία ὑπόστασις, јер је тако називана у Св. Тројици индивидуализована природа, а како су две природе у Христу сачувале своју особеност, то би у томе случају постојала опасност да се створе погрешне догматске представе о Христу и његову положају. О учењу св. Кирила Александријског в. подробније О. Bardenhewer, Geschichte der altkirchl. Literatur IV 1 и 2, 1924, р. 71/2.

³⁷ Пост 32, 1–2.

ἐποίησεν εἰς ἐκεῖνον τό θαῦμα, καὶ τὰ ἄλλα ὅσα ἡ γραφή καταλέγει· εἰσὶ δὲ καὶ ἄλλα πολλὰ θαύματα, ὅσα ἐποίησεν ὁ Θεός δι' ἀγγέλων· ἀρκοῦσι δὲ διὰ μόνην πληροφορίαν αὐτὰ τὰ ἀνωτέρω γραφέντα. Δι' ἀνθρώπων δὲ ἐποίησε πάλιν θαύματα οἶον· διὰ τοῦ Μωϋσέως καὶ τοῦ Ἀαρὼν διέσωσε τὸν λαὸν τῶν Ἑβραίων, ὅτε ἐξήγαγεν αὐτόν ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου ἔσχισε τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν καὶ τὸν μὲν λαὸν διήγαγεν ἐν μέσῳ τῆς θαλάσσης ἀβρόχως διελθόντα, τὸν δὲ φαραὼ κατεπόντισεν εἰς τὴν θάλασσαν μετὰ τῶν ἁρμάτων αὐτοῦ· ἐξήγαγεν ὕδωρ ἀπὸ πέτρας στερεᾶς καὶ ἐπότισε τὸν λαόν δι' ὅλης τῆς ἐρήμου· ἐνίκησε τὸν Ἀμαλῆκ καὶ τοὺς ἄλλους δυναστὰς, ὅσοι ἀντιπαρετάσσοντο πρὸς τὸν λαὸν τῶν Ἰουδαίων. Ταῦτα δὲ πάντα ἐγένοντο παρὰ τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ Μωϋσέως καὶ τοῦ Ἀαρὼν ὡς καὶ ὁ Δαβὶδ λέγει, ὠδηγήσας ὡς πρόβατα τὸν λαόν σου ἐν χειρὶ Μωϋσέως καὶ Ἀαρὼν. Μετὰ θάνατον δὲ τοῦ Μωϋσέως ἐποίησεν ὁ Θεὸς ἀρχηγὸν τοῦ λαοῦ τὸν Ἰησοῦν τοῦ Ναυῆ· καὶ πάλιν αὐτός ἐν τῇ* δυνάμει τοῦ Θεοῦ ἐποίησε μεγάλα θαύματα, ἕως οὗ εἰσῆγαγε τὸν λαὸν εἰς γῆν, ἣν ὑπέσχετο ὁ Θεός ἵνα δώσῃ τῷ Ἀβραάμ. Καὶ μετὰ ταῦτα ἐποίησαν οἱ κριταὶ καὶ οἱ προφῆται καὶ οἱ Βασιλεῖς τῶν Ἑβραίων διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ, ὅσα ἡ γραφή καταλέγει· καὶ ὅτως, ὡς εἵπομεν, καὶ δι' ἀγγέλων καὶ δι' ἀνθρώπων ἐποίησεν ὁ Θεός εἰς τοὺς ἄνω χρόνους δυνάμεις μεγάλας καὶ θαύματα. Ἐπεὶ δὲ ὕστερον ἠθέλησεν, ἵνα σωτηριάσῃ τό γένος τῶν ἀνθρώπων, διότι καθόλου ἐξέκλινεν εἰς τὰς ἁμαρτίας, καὶ διὰ τῶν ἁμαρτιῶν ἐγένοντο καθόλου ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ διαβόλου, μεγάλη γὰρ παρὰ τὰς ἄλλας ἁμαρτίας ἦν ἡ εἰδωλολατρεία, οὐκ ἠθέλησεν ἵνα ἀποστείλῃ ἢ ἄγγελον ἢ ἄνθρωπον εἰς τὸ ποιῆσαι τὴν σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' αὐτὸς ὅλος ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ κατέβη ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ καὶ εἰσῆλθεν εἰς κοιλίαν τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου καὶ ἐφόρεσεν ἀπὸ τῶν ἁγίων αἱμάτων αὐτῆς σάρκα ἀνθρωπίνην· καὶ οὕτως ἐγεννήθη ὡς ἄνθρωπος ἀπὸ τῆς Θεοτόκου καὶ ἐφάνη εἰς τὸν κόσμον καὶ ἐποίησε τὴν σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων, ὡς ἀκούεις ἀπὸ τῶν ἁγίων εὐαγγελίων καὶ ἀπὸ τῶν ἄλλων θείων γραφῶν. Τὸ ἔργον γὰρ ἵν' μέγα καὶ ἑαυτὸν ἔχρηξεν ὅλον τὸν Θεὸν καταβῆναι καὶ ἐκτελέσαι τὸ τοιοῦτον ἔργον δι' ἑαυτοῦ· διὰ τοῦτο γὰρ καὶ ὁ ἅγιος λόγος οὗτος περὶ τούτου λέγει οὕτως· οὐκ ἄγγελος²⁶ οὐκ ἄνθρωπος ἀλλ' αὐτὸς ὁ κύριος ἔσωσεν ἡμᾶς· τὸ, αὐτὸς· δὲ δηλοῖ²⁷ ἡγουν αὐτὸς δι' ἑαυτοῦ· Ὡσπερ ὅταν ἀκούομεν οἱ ἄνθρωποι περὶ τίνος βασιλέως μεγαλοδυνάμου, εἰ μὲν ἀπέστειλε κεφαλὴν ἢ στρατηγὸν αὐτοῦ μετὰ φοσσάτου κατὰ τινος ἐχθροῦ αὐτοῦ, λέγομεν ὅτι δύναμιν ἀπέστειλε μεγάλην ὁ βασιλεὺς κατὰ τοῦ δεῖνος τοῦ ἐχθροῦ αὐτοῦ· ὅταν δὲ ἀκούσομεν, ὅτι αὐτὸς ὁ βασιλεὺς ὥρμησε κατ' αὐτοῦ, τότε λέγομεν ὅτι ὁ βασιλεὺς ὅλως ὑπάγει κατ' αὐτοῦ, ὅπερ λέγει ἡ κοινὴ γλῶσσα ὁλοστός· οὕτως οὖν καὶ διὰ τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ λέγομεν

²⁶ У тексту је првобитно стајало оук ἄλλος, које је in margine рукописа исправљено од друге руке у оук ἄγγελος; овај исправак захтева сам смисао реченице, јер овде ἄγγελος чини природан oppositium речи ἀνθρωπος.

²⁷ δηλοῖ L.

Египћана и тако ослободио Јевреје испод власти Фараонове.³⁸ И када је припремао Исуса Навина да заузме Јерихон тада му је послао архистратига Михаила.³⁹ И када је ослободио Јерусалим од рата [опсаде] Сенахеримова, тада је послао анђела и побио је сто и осамдесет и пет хиљада од његове војске, и тако је утекао Сенахерим.⁴⁰ А Товиту је послао анђела и извршио на њему чудо.⁴¹ И друго што Св. писмо набраја; а има и много других чуда, која је Бог учинио кроз анђеле, али оно што је описано, довољно је ради убеђења. А кроз људе учинио је, опет ова чуда. Кроз Мојсија и Арона спасао је јеврејски народ кад га је извео из Египта, раздвојио је Црвено море и народ провео кроз средину мора који је неоквашен прешао, а фараона потопио у мору са његовим убојним колима.⁴² Извео је воду из тврде стене и напајао народ кроз целу пустињу,⁴³ победио је Амалика и друге владаре, који су се супротставили јеврејском народу.⁴⁴ И све ово учинио је Бог кроз Мојсија и Арона, као што и Давид каже: „водећи као овце твој народ руком Мојсија и Арона“.⁴⁵ А после Мојсијеве смрти учинио је Бог вођом Исуса Навина.⁴⁶ И овај опет силом Божјом извршио је велика чуда, док није увео народ у земљу, коју је Бог обећао да ће дати Авраму. И после овог извршиле су судије и пророци и цареви јеврејски силом Божјом све што Св. писмо по реду описује.

И тако, као што смо рекли, и кроз анђеле и кроз људе учинио је Бог у старим [раним] временима велике силе и чуда. А када је касније хтео да спасе човечански род, који је сасвим скренуо у грехе и због греха дошао сасвим под власт ђавола, а нарочито велик, у поређењу с осталим гресима, била је идололатрија, није хтео да пошље ни анђела ни човека да изврши спасење људи него је сам сав Син Божји сишао с неба и ушао у утробу пресвете Богородице и узео на себе из свете њене крви човечје месо. И тако се као човек родио од Богородице и појавио се у свету и извршио је спасење људи, као што сазнајеш из светог еванђеља и других божанских списа. А дело је било велико и било је потребно да је сав Бог сишао доле и извршио овако велико дело. Због тога и овај свети спис каже о овом овако: „не анђео не човек него сам Господ спасао је нас“. А „сам“ значи, наиме сам собом. Као што, кад ми људи чујемо за неког веома моћног цара да је послао кефалију или војсковођу с војском против неког свог непријатеља, велимо да је

³⁸ Изл. 11, 4–8, 12, 12–13; 12, 22–23; 12, 29–33. 13, 15.

³⁹ Ис. Нав. 5, 13; 6, 21.

⁴⁰ II (IV) Цар. 18, 17–19; 36.

⁴¹ Тов. 4–14, 16.

⁴² Изл. 14, 15–29.

⁴³ Број. 20, 8–13.

⁴⁴ Изл. 17, 8–15.

⁴⁵ Пс. 76[77]20.

⁴⁶ Девт. 31, 3; 31, 7–8; 31, 14; 31, 34. Ис. Нав. 1–2, 5–18.

ὅτι αὐτός ὁλοστός ἦλθε καὶ ἔσωσεν ἡμᾶς καὶ ὁλοστός εἰσῆλθεν εἰς τὴν ἀγίαν τῆς Θεοτόκου κοιλίαν. Καὶ αὐτὸ τοῦτο λέγει εἰς τὸ στιχηρὸν ὅτι, ὅλον ἑαυτὸν ἐκένωσε· τὸ, ἐκένωσε· δὲ δηλοῖ²⁸ τὸ, ἐταπείνωσεν. Ἐταπείνωσεν γὰρ ἑαυτὸν ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τῆς δόξης τῆς αὐτοῦ θεότητος διὰ τὴν σωτηρίαν ἡμῶν καὶ ἐφόρεσε τὴν σάρκα τοῦ ἀνθρώπου· ἡ σὰρξ δὲ, ἦν ἐφόρεσε, οὐκ ἦν ὑποστατικὴ ἡγουν μερικὴ, ὥσπερ ἐστὶ τοῦ δεινός καὶ τοῦ δεινός, ἀλλ' ὅλη ἦν ἡ ἀνθρωπότης ἡγουν ὅλον τὸ γένος ἥτοι ἡ φύσις τῶν ἀνθρώπων· καὶ οὕτως πιστεύομεν καὶ ὁμολογοῦμεν, ὅτι ὅλος ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ ὅλον τὸν ἄνθρωπον ἐφόρεσε καὶ οὕτως αὐτὸν ἡλευθέρωσεν ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας καὶ τῆς πλάνης τοῦ διαβόλου· αὐτὸ δὲ τοῦτο καὶ ἐν τῷ πρότερον δηλοῦται²⁹ τῆς τρίτης φάξης τοῦ κανόνος τῆς μεταμορφώσεως τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὃν παρέλαβεν ἡ ἐκκλησία ψάλλειν οὕτως ἔχοντα· Θεὸς Λόγος ὑπάρχων ὅλος βροτὸς γέγονας ὅλη τῇ θεότητι μίξας τὴν ἀνθρωπότητα ἐν ὑποστάσει, ἦν ἐν δυσὶ ταῖς οὐσίαις Μοῦσης Ἡλίας τε εἶδον ἐν ὄρει Θαβώρ·.

Ἐ ρ ὡ τ η σ ι ς. Ἐὰν ἀποδημῇ ὁ ἱερεὺς καὶ ὁ διάκονος ἐνδέχεται ἵνα εἴπῃ ὁ ἀναγνώστης τὸ εὐαγγέλιον τῆς ἡμέρας ἢ οὐκ ἐνδέχεται;

ρ4δ. Ἀ π ὁ κ ρ ι σ ι ς. Εὐρίσκομεν ὅτι τὰ ἐξ ἀνάγκης διὰ τὸν Θεὸν γινόμενα δέχεται ὁ Θεός· μόνον ἐκεῖνο τὸ γινόμενον ὀφείλει γίνεσθαι οὐχὶ ἀπὸ ῥαθυμίας καὶ καταφρονήσεως, ἀλλὰ ἀπὸ μόνης ἀνάγκης· ἐπεὶ γοῦν ἐνὶ ἀναγκαῖον³⁰ ἵνα ἀναγνώσθῃ τὸ εὐαγγέλιον διὰ τὸν λαόν, ὅταν λείπει³¹ ὁ ἱερεὺς ἢ ὁ διάκονος ὀφείλει ἀναγνῶναι τοῦτο ὁ ἀναγνώστης. Τὸ ἅγιον γὰρ εὐαγγέλιον διὰ τοῦτο ἐφηπλώθη εἰς τὸν κόσμον ὅλον, ἵνα πάντες οἱ χριστιανοὶ τούτου ἀκούωσιν· καὶ ἐπεὶ καὶ ὁ ἀναγνώστης μέρος ἐνὶ τῆς παπαδικῆς τάξεως, ὅταν λείπει³² ὁ ἱερεὺς ἢ ὁ διάκονος, οὐ κωλύεται ἵνα ἀναγνώσῃ τὸ εὐαγγέλιον· ἀναγκαῖον γάρ ἐστιν³³ ἵνα ἀναγνώσῃ τοῦτο διὰ τὸν ἀγιασμόν καὶ τὴν ὠφέλειαν τοῦ λαοῦ.

Ἐ ρ ὡ τ η σ ι ς. Ἐὰν τις περιπατῶν³⁴ εἰς ταξίδην καὶ οὐχ εὐρίσκεται ἐκκλησία, ἵνα ποιήσῃ λειτουργίαν, ἐνδέχεται γίνεσθαι λειτουργίαν εἰς τένταν, ἣν ἐπ' αὐτῷ τούτῳ ὥστε εἶναι ὡς ἐκκλησίαν, ἢ οὐ; ἐὰν δὲ οὐκ ἔχῃ τοιαύτην τέντα ἐνδέχεται ἀπὸ τῶν προστυχόντων³⁵ κλαδίων γενέσθαι ὡς καλύβην καὶ ἐκτελεσθῆναι ἐν τούτῳ λειτουργίαν ἢ οὐκ ἐνδέχεται;

²⁸ δηλου L.

²⁹ δυλοῦτα L.

³⁰ У рукопису грешком писара ан ἀναγκαῖον те је ан брисано L је задржао ан.

³¹ λίπη L; λείπη P.

³² λίπη L; λείπη.

³³ ἔστω L.

³⁴ περιπατεῖν L.

³⁵ У рукопису је првобитни облик протυχόντων исправљен од друге руке, према смислу, у протυχόντων.

велику војску послао против тог и тог свога непријатеља, а кад чујемо да је сам цар пошао против њега, тада велимо да цар сав излази против њега, што вулгарни језик каже сав савцат. Тако, дакле и за Сина Божјег велимо да је он сав савцат дошао и спасао нас и сав савцат ушао у св. утробу Богородице. И исто то стоји у стихири: „себе је целога понизио“. А понизио је себе Син Божји са славе свога божанства, ради нашег спасења узео је на себе месо човека. А месо, које је узео на себе, није било ипостатично тј. делимично, као што је на овом и овом човеку, него је било цело човечанско [општечовечанско], тј. сав род или природа људи [тј. човек у потпуном смислу са неокрњеном човечанском природом као представник највишег типа живих бића]. И тако верујемо и исповедамо да је сав Син Божји целога човека узео на себе и тако га је ослободио греха и завођења ђавола. А исто се објављује у раније [споменутој] трећој песми канона Преображења Господа нашег Исуса Христа, који је наша Црква примила да поје, а гласи овако: „Бог Логос будући сав, смртан си постао, са целим божанством помешао си човечанство, у ипостаси, коју су у два суштаства видели Мојсије и Илија на гори Тавору“.⁴⁷

Пишање. Ако су одсутни свештеник и ђакон, сме ли чтец да чита еванђеље дана или не?

194. *Огђовор.* Налазимо да Бог прима оно што се по нужди Бога ради догађа. Само оно, што бива, треба да бива не из небрижљивости и презирања, него само у случају нужде. Када, дакле постоји нужда да се чита еванђеље за народ, када нема свештеника ни ђакона, треба да чита чтец, јер је свето еванђеље раширено по целом свету да га хришћани слушају. А како је чтец члан свештеничког сталежа, није му забрањено да чита еванђеље, када нема свештеника ни ђакона, јер је нужно да буде читано ради освећења и користи народа.⁴⁸

Пишање. Ако се неко налази на путу и не нађе храм да одржи литургију, може ли се литургија држати у шатору, који има да послужи у ту сврху као храм или не? А ако нема такав шатор, да ли је дозвољено да се од случајно нађених грана начини као колиба и да се у овој одржи литургија или не?

195. *Огђовор.* Оно што смо казали на горње питање да Бог прима и оно што по нужди бива, кад бива ради Бога а не из небрижљивости и ниподаштавања, то ми велимо и овде. Ако дакле нема храма, нема места никакву прекору ни осуди, ако се литургија обави у храму саграђеном или од ткива ланеног или памучног или вуненог, само је потребно да је часна трапеза за искључиву сврху служења св. литургије освећена, а не за какву световну потребу. Свештеник пак треба да развије на њој антиминос, јер без антиминоса не може се одржати литур-

⁴⁷ Трећа песма другог канона 8. гласа на јутрењу.

⁴⁸ Види о овом питању Н. Leclercq s. v. lecteu у Cabrol, Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie t. VIII col. 2242.

ρ4ε. Ἀ π ό κ ρ ι σ ι ς. Ὅπερ εἵπομεν εἰς τὴν ἄνω ἐρώτησιν, ὅτι δέχεται ὁ Θεὸς καὶ τὰ ἐξ ἀνάγκης γινόμενα, ὅταν διὰ τὸν Θεὸν γίνονται καὶ οὐκ ἀπὸ ῥαθυμίας καὶ καταφρονήσεως τοῦτο καὶ ᾧδε λέγομεν. Ὅτε γοῦν οὐχ εὐρίσκεται ἐκκλησία, ἐὰν γένηται λειτουργία εἰς ἐκκλησίαν κατεσκευασμένην ἢ ἀπὸ λιναρίου ἢ ἀπὸ βαμβακίου ἢ ἀπὸ μαλίου οὐκ ἔχει τινὰ ἐπιτίμησιν ἢ κριματισμόν· μόνον ὀφείλει εἶναι ἡ ἀγία τράπεζα εἰς αὐτὴν μόνην τὴν δουλείαν τῆς ἀγίας λειτουργίας ἀφιερωμένη καὶ μὴ εἰς ἄλλην τινὰ χρεῖαν βιωτικὴν. Ὅφειλε δὲ ὁ ἱερεὺς ἐφαπλοῦν ἐν αὐτῇ ἀντιμίνισιν· χωρὶς γὰρ ἀντιμίνσιου οὐχ οἶον τε γενέσθαι λειτουργίαν, εἰ καὶ ξυλίνη ἢ κτιστὴ εὐρίσκεται ἐκκλησία εἰς τὰς ἀπορίας. Εὐρίσκομεν δὲ εἰς τὴν παλαιὰν γραφὴν, ὅτι ἐκ προστάξεως τοῦ Θεοῦ ἐποίησεν ὁ Μωϋσῆς ἐκκλησίαν τὴν λεγομένην σκηνὴν τοῦ μαρτυρίου ἀπὸ πανίων, ἵνα ἀγιάζεται ἐν αὐτῇ ὁ λαὸς τῶν Ἑβραίων· οὕτως δὲ ἐσκεύασε τὴν τοιαύτην ἐκκλησίαν, ὥστε διὰ τινος μηχανῆς συμπεριπατεῖν καὶ αὐτὴν μετὰ τοῦ λαοῦ καὶ εἰς ὃν ἂν τόπον κατέπανον ἐκτελειῖσθαι ἐν αὐτῇ τὰς λατρείας ἡγουν τὰς λειτουργίας, καθὼς προσέταξεν αὐτῷ ὁ Θεός· συνῆν δὲ ἡ τοιαύτη ἐκκλησία τῷ λαῷ δι' ὅλης τῆς ἐρήμου, ἕως οὗ εἰσῆλθον εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα. Διὰ τοῦτο γοῦν οὐκ ἐνι κεκωλυμένον γίνεσθαι λειτουργίαν εἰς ἐκκλησίαν ἀπὸ τινος ὑφάσματος κατασκευασθεῖσαν· μόνον ὀφείλει εἶναι ἡ τοιαύτη ἐκκλησία εἰς αὐτὸ τοῦτο ἀφιερωμένη καὶ ἀγιασμένη καὶ μὴ συρομένη εἰς ἄλλην τινὰ βιωτικὴν δουλείαν· εἰς κλαδωτὴν δὲ ἐκκλησίαν τὴν γενομένην ἀπὸ συντομίας τὴν ὥραν ἐκείνην οὐκ ἔστι τρόπος γενέσθαι λειτουργίαν, διότι μετὰ ταῦτα ἢ ἄνεμος μέλλει σκορπίσαι τὰ κλαδία ἢ ἄνθρωπος ταῦτα λαβεῖν καὶ χρήσασθαι πολλάκις εἰς ἄτιμόν δουλείαν βιωτικὴν, ὅπερ ἐστὶν ἀνοσιούργημα καὶ ἐπιβλαβές.

Ἐ ρ ώ τ η σ ι ς. Ἐνδέχεται ἵνα λέγωνται τρία εὐαγγέλια εἰς τὴν λειτουργίαν ἢ οὐκ ἐνδέχεται;

ρ4ς. Ἀ π ό κ ρ ι σ ι ς. Εἰς τὴν ακολουθίαν τῆς ἐκκλησίας ἡγουν τοῦ ὄρθρου, τῆς λειτουργίας καὶ τοῦ ἑσπερινοῦ τὰ μὲν ἔχομεν ἀπὸ συνηθείας ἀγράφου,³⁶ τὰ δὲ ἀπὸ παραδόσεως ἐγράφου τῶν ἁγίων ἀποστόλων καὶ τῶν ἁγίων πατέρων· φησὶ δὲ καὶ ὁ μέγας ἐν πατράσι καὶ ἱερὸς Βασίλειος, ὅτι τὸ ἄγραφον ἔθος τῆς ἐκκλησίας ἀντὶ νόμου κρατεῖ. Ἐπεὶ γοῦν μετὰ τῶν ἄλλων ἐπεκράτησεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἀγράφως καὶ αὐτὴ ἡ συνήθεια τὸ λέγεσθαι δύο μόνα εὐαγγέλια εἰς τὴν λειτουργίαν, πῶς ἔστιν οἶον τέ ἵνα γένηται ἄλλο τι παρὰ τὴν συνήθειαν αὐτὴν τῆς ἐκκλησίας; διὰ τοῦτο οὖν οὐκ ἐνδέχεται, ἵνα λέγοντα τρία εὐαγγέλια, ἀλλὰ μόνα δύο.

Ἐ ρ ώ τ η σ ι ς. Πότε ἤρξατο ἡ τῆς Ῥώμης ἐκκλησίας ἱεουργεῖν τό ἄζυμον;

ρ4ζ. Ἀ π ό κ ρ ι σ ι ς. Μέχρι τοῦ Λιβερίου πάππα Ῥώμης διὰ ζύμης ἡ ἱερὰ λειτουργία ἐτελεῖτο· τουτου δὲ τελευτήσαντος καὶ τοῦ Φήλικος χειροτονηθέντος

³⁶ ἐγράφου Cod., L u P.

гија, па било да се за невољу нађе дрвени или грађени [тј. од тврдог материјала] храм.⁴⁹ А налазимо у Старом Завету да је по налогу Бога Мојсије храм, звани скинија сведочанства, начинио из ткива да у њему јеврејски народ добије освећење.⁵⁰ А тако је направио тај храм да је помоћу неке справе и сам [храм] могао да путује заједно са народом и да су се, на коме су год месту чинили починак, могле вршити у њему службе тј. литургије, како му је Бог заповедио.⁵¹ А храм је био заједно са народом кроз целу пустињу, док нису ушли у Јерусалим. Због тога, дакле није забрањено да се служи у храму саграђеном од неког ткива; само је потребно да је такав храм за саму ову сврху посвећен и освећен и да се не повлачи за какву другу световну службу. Али у храму од грана, сачињеном на брзу руку онога часа, није умесно да се врши литургија, јер после тога или ће ветар разнети гране или ће их човек узети и употребити често за нечасну световну службу, што је обесвећење и штетно.

Пишање. Могу ли се на литургији читати три еванђеља или не?

196. *Одговор.* У последовању цркве, тј. јутрења, литургије и вечерња нешто имамо по неписаном обичају, а нешто по писаном предању св. апостола и св. отаца. А и велики међу оцима и свети Василије вели да неписани обичај цркве важи као закон.⁵² Кад је дакле заједно са другима неписано [тј. обичајно право] добило у цркви важност и овај обичај да се само два еванђеља читају на литургији, како је могуће да бива нешто друго противно самом обичају цркве. Због тога, дакле не могу се читати три еванђеља него само два.⁵³

Пишање. Када је римска црква почела да обавља богослужење на пресном хлебу?

197. *Одговор.* До Либерија,⁵⁴ папе римског, обављана је св. литургија на квасном хлебу. Али када после његове смрти би Феликс за папу изабран,⁵⁵ и пошто је осам година издржао [с. на папском престолу], и тајно исповедао Аполинаријево мишљење [учење],⁵⁶ веровао да Господ-

⁴⁹ Види о овом ближе Л. Мирковић, *op. cit.* I (1918) 119/20, II 45.

⁵⁰ Изл. 25, 10.

⁵¹ Изл. 25, 10–21.

⁵² Св. Василије Вел. *прав.* 57: ἕδος νόμου δόνασιν ἔχον; ср. и правила 91 и 92.

⁵³ У типиксима нигде се не спомиње читање трију еванђеља на једном богослужењу, него читање највише два еванђеља тј. еванђелских перикопи.

⁵⁴ Папа Либерије (352–366) био је због свог одлучног антиаријанског држања прогањан од државне власти.

⁵⁵ Феликс II (355–358) није био изабран за папу, како писац наводи, после смрти папе Либерија, него је од цара Констанција био самовласно постављен за папу на место прогнаног папе Либерија; умро је 365. год.

⁵⁶ Аполинарије, епископ у Лаодикији у Сирији († пре 392), многостран теолог и теолошки писац, одржавао је пријатељске везе са св. Василијем Вел. и био је одлучан противник Аријева учења. Стојећи под утицајем Платонове трихотомије човечанског бића, Аполинарије је учио да је Христос, силазећи на

πάππα καὶ ἐπὶ ὀκτὼ ἔτησιν διαρκέσαντος καὶ τὸ τοῦ Ἀπολιναρίου δόγμα κρυπτόν-
τος καὶ ἄψυχον τὸ τοῦ κυρίου σῶμα δοξάζοντος, γέγονεν ἡ λειτουργία προστάξει
αὐτοῦ ἄζυμος, προφασισαμένου ὡς ὁ κύριος διὰ ἀζύμων τὸ οἰκεῖον πάσχα παρέδ-
ωκε· τοῦ χρόνου δὲ προϊόντος ἐπελάνθοντο οἱ ὑπὸ τὴν Ῥώμην ὡς τοῦ Φήλικος ἡ
τοιαύτη παράδοσις ἦν καὶ οὐχὶ τοῦ ἁγίου Πέτρου.

Ἰστέον δὲ καὶ τοῦτο, ὡς ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ βασιλέως Μονομάχου ἀναχθεὶς
εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ὁ ἁγιώτατος πατριάρχης κθρ³⁷ Μιχαὴλ ὁ Κηρου-
λλάριος³⁸ ἐξέκοψε τὴν τοῦ πάππα Ῥώμης ἀναφορὰν διὰ τὸ τηνικαῦτα μαθεῖν τοὺς
ἐν Ῥώμῃ προστιθέναι τῷ ἁγίῳ συμβόλῳ τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ τὸ ἅγιον
πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι.

³⁷ κύριος L; κύρος P.

³⁸ Κηρούλλως L.

ње тело нема душе, постаде по његову налогу литургија бесквасна под изговором да је Господ своју пасху на бесквасном хлебу предао.⁵⁷ А у току времена заборавили су они, који су Риму потчињени, да је то предање Феликса а не св. Петра.

Баља знати и ово да је најсветији Михаил Керуларије,⁵⁸ подигнут на патријарашки престо за време цара Мономаха, [Константин IX Мономах 1042–1058], укинуо спомињање [на богослужењу] римског папе са разлога, што је тада сазнао да они у Риму додају светом символу да Свети Дух исходи од Оца и од Сина.⁵⁹

земљу, узео на себе човечанску σάρξ и анималну душу (ψυχή σαρκική) али место духа (πνεῦμα) ступио је Он сам као хегемонистички принцип. По Аполинаријеву учењу, без ограничења човечанске природе не могу се одржати ни јединство ни безгрешност Христа, јер два савршена бића или супстанције (човек и Бог) не могу постати једно (δύο τέλεια ἐν γενέσθαι οὐ δύναται). У даљем разлагању Аполинарије је заступао мишљење да онде где се налази савршен човек, мора да постоји и грех, а како се седиште греха налази у човечјој вољи односно духу, то Спаситељ никако не може имати човечји дух. Како је надаље Аполинарије идентификовао природу са личношћу, а две природе претпостављају постојање двеју личности, то је он, доследно том, учио да постоји само једна природа (μία φύσις) у Христу. Ср. O. Bardenhewer op. cit. III (1923) 285.

⁵⁷ О историјату спора око вршења литургије на квасном и бесквасном хлебу ср. R. Geiselman, Die Abendmahlslehre an der Wende der Spätantike zum Frühmittelalter. Isidor von Sevilla und das Sakrament der Eucharistie, München 1933 (в. рец. А. Michel у Byz. Ztschr. 36 [1936] 117–130); А. Michel. Humbert und Kerullarios, II 1930, стр. 119–121; А. Michel, Die vier Schriften des Niketas Stethatos über die Azyemen у Byz. Ztschr. 35 (1935) 308–336; К. Schweinburg, Zum Ursprung der Lehre vom Sanerbrote у Byzantion 9 (1934) 595–612. Становиште ортодоксне цркве о искључивој употреби квасног хлеба за литургијску сврху ослања се на одредбе канона 70. апост., 11. Trull., 1. Antioch, 37. и 38. Laod. те 51., 73. и 106. Carth.

⁵⁸ Цариградски патријарх Михаил Керуларије (1043–1058). О току догађаја, који су претходили коначном одвојењу источне и западне цркве, као и самом одвојењу, види А. А. Vasiliev, History of the Byzantine Empire I (1928) 410/1 и тамо наведену литературу; Ch. Diehl, Historie du Moyen Age t III. Le monde oriental de 395 à 1081, Paris 1936, стр. 540–551.

⁵⁹ Ова тврдња не одговара стварном стању, јер је спор о filioque био предмет расправљања већ на цариградским саборима од 869. и 879. године: в. о овом Vasilien op. cit. I стр. 352 и 402–3; Diehl op. cit. 326–7.